

A
ZENTAI CSATA

MONOGRAFIAI RÉSZLET
ZENTA VÁROS TÖRTÉNETÉBŐL.

IRTA:
DUDÁS GYULA.

ZENTA, 1885.
SCHVARCZ SÁNDOR.

A ZENTAI CSATA.

A

Z E N T A I C S A T A

MONOGRAFIÁI RÉSZLET

ZENTA VÁROS TÖRTÉNETÉBŐL.

IRTA:

DUDÁS GYULA.

ELŐSZÓVAL BEVEZETTE:

SZILÁGYI SÁNDOR.

ZENTA, 1885.

SCHVARCZ SÁNDOR.

ELŐSZÓ.

 derék és érdekes kis monographia bir annyi belbecscsel, hogy bátran, minden előszó és ajánlat nélkül megjelenhetnek. Tárgyánál és annak ügyes feldolgozásánál fogva önmagát ajánlja. S ha még is szerző felhívásának engedve teszem azt, nincs annak más oka, mint az, hogy kiadására szerző ösztönzésekre vállalkozott: s így bizonyos tekintetben osztályosa vagyok a felelősségnek, hogy az monographiáink számát egygyel szaporítja.

S ebben szívesen osztozom vele.

Most midőn Buda visszafoglalásának két százados évfordulóját készülünk megülni, e kis dolgozatnak napi érdeke is van:

VI.

minden esemény, mely azzal akár mint előzmény, akár mint eredmény. összefüggésben áll, jobban érdekelheti a közönséget. A zentai csata pedig a hosszú, 16 éves háborúnak zárkövét képezi. Utolsó volt a küzdelmek sorában s a karlovitzi békét eredményezé.

Az idegen történelírók rendesen kicsinyleni szokták a részvétel értékét, melylyel Magyarország a felszabadítási háboru terhében osztozott. Még a nagyobb szabásu munkák sem mentek e hibától, daczára a beható kutatásoknak, melyeket azok szerzői újabb és újabb forrásanyagok létrehozása körül tettek. Ezekből pedig korántsem az általuk felmutatott eredmény jön ki: csak egyoldalú felhasználásuk által juthatni hasonló conclusiókra. Örömmel fogadhatunk tehát minden oly munkát, mely részvételünket e világfontosságú eseményekben nekünk — s az igazságnak — kedvezőbb szempontból veszi birálat alá.

Abban az időben senki sem kételkedett a tétel igazságában, hogy Magyarország felszabadítása a török iga alól — európai

VII.

érdek. Lengyel és Németország felett a bizonytalanság Damocles kardja függött attól fogva, hogy Buda elesett, — s e fenyegetés tényleg a zentai csata napján szűnt meg létezni. Érdemes volt hát azzal behatóbban foglalkozni, kivált oly embernek, mint szerző, ki a helyszínéhez közel lakva, ennek pontos ismerete által a jelentéseket, úgy szólva, localizálni képes.

E monographia megírásának eszméjére szerző egy nagyobb munkára tett tanulmányai közben jutott. Ő t. i. Zenta monographiájára gyűjti az adatokat. Egy ilyen világható eseményre kutatva a forrásokat, mélyebb bepillantást kelle magának szereznie azokra a dolgokra, melyek magával a csatával összefüggenek anélkül, hogy tulajdonkép Zenta monographiájára tartoznának.

Ez, ha jól tudom, e munka keletkezésének története: s mint ilyent is örömmel fogadhatjuk. Úgy szólva egy másik, nagyobb munkának előhírnöke, s ahoz legjobb ajánlat e derék tanulmány. A siker, melyet —

VIII.

hisszük — ezzel el fog érni, szolgáljon ösztönül annak folytatására s bevégzésére.

Budapest, 1884. november 25.

SZILÁGYI SÁNDOR.

I.

A zentai csata előzményei.

 XVII. század folyamán hazánk területe oly események színtere volt, melyek míg egyrészt az osztrák-magyar és a török birodalmak közti élethalálharczot egyik, vagy másik fél részére döntendették el, addig az európai polgárosodásnak keletre vezető utait kezdék egyengetni, minek folytán kelet Európa kulturai regenerálásának alapja meg lőn vetve. E század a »kereszténység örökös ellene« hatalmának hanyatlását s ezzel szemben az osztrák birodalom emelkedését jelöli; vagyis azon korszakot foglalja magában, mely szakadatlan lánczolata az osztrák fegyverek által kivivott s politikailag úgy, mint hadtörténetileg is legfontosabb hadi tényeknek. A török birodalom, mely csaknem négy századon át folyton a támadó szerepét vitte Európával szemben, ekkor kénytelen először a védő szerepére vállalkozni és egyszersmind ez jelzi kezdetét ama retrogressiv iránynak, mely e birodalom fokenkénti apadásának mind e mai napig alapját képezi. Ujjászületését jelzi végre e kor a Balkán félsziget szá-

zadokon át nyomtalanul elveszettnek hitt népeinek, melyek ettől fogva több-kevesebb szerencsével megkezdték függetlenségi állapotuk kiküzdésének nagy munkáját, mi az azóta lefolyt idők folyamán immár befejezéséhez közeleg.

Európa XVII-ik századbeli helyzete a vallási és politikai áramlatok hatása alatt felette változatos képet nyújtott. A reformatio és az ellenreformatio éles ellentétei ezen század első felében vívtak e földrész szívében halálos tusát, mely végre is a westpháli békében a lelkiismeretszabadság diadalrajutásával szerencsés befejezést nyert. Az európai súlyegyen eszméje ekkor lép először határozottab alakban előtérbe; Svédország ekkor emelkedik nagyhatalmi állásra és Sveicz önállósága nemzetközileg ekkor biztosított. Hollandia és Anglia is ép ez idétt tört lándzsát a tengeri kereskedelem birtoka felett s Cromwellnak sikerült azt nemzete számára — bár nagy áron — megszerezni. XIV. Lajos e század második felében viseli ama hosszas támadó háborúkat, melyek bár az állam összes jövedelmeit fölemészték, mégis dicsfényt vetnek a francia fegyverekre s a harczok zajában is a tudomány fejlődésének, az emelkedettebb szellem s az új stratégiai elvek hirdetői és terjesztői lesznek. Németország a 30 éves háború alatt bármennyire letaroltatott is, e század közepén már újult erővel emelkedék ki sebeiből, s érdekeit úgy a Rajna, mint a Duna mentén egyaránt

védeni, sőt előbbre vinni törekedett. Az osztrák birodalomban, melynek fejei a német császári koronát e korban már állandóan viselik, a magyarországi viszonyok azok ezidétt, mik a fejedelem s a rendek figyelmét a közép európai ügyektől mindinkább elvonni kezdik, sőt utóbb egészen le is kötik. Magyarország provinciális érdekeivel a nyugaton csaknem egészen elfoglalt bécsi udvar felette keveset törődött mindez ideig, s a török elleni támadó háborúra nem is gondolva, folyton a status ante quo állapotát igyekezett még évi adó fizetése által is fentartani s biztosítani. Még azon szerződések daczára is, mint minők a zsitvatoroki és a szőnyi, — melyekben először jelenik meg az osztrák birodalom egyenrangú szerződő fél gyanánt a törökkel szemben — a szultánok praeponderantiája tetemesen nagyobb a század első felében Magyarországon az osztrák-magyar fejedelmekénél. Csak midőn a vallási háborúk harczy zaja elnémult, s midőn ennek folytán Németország s Ausztria újból szabadon lélegzhetett; midőn az erdélyi fejedelmek török barátságot kereső tagjainak sora öreg Rákóczy Györgyben megszakadt: ekkor, tehát I. Lipót trónra léptétől kezdődtek ama mozgalmak, melyek a töröknek Magyarországból való kiszorítása — s a már csaknem másfél század óta félhold uralma alatt levő területek visszafoglalásának gondolatát felkeltették.

I. Lipót császár és király kétségkívül

megérdemli a korának történésze által reáruházott »nagy« nevet, ha az uralma alatt végbement soknemű s kihatásaiban mind e mai napig érezhető események halmazát tekintjük.¹⁾ A XVII-ik század második fele oly korszak az osztrák-magyar birodalom történetében, melyhez foghatót akár az események száma, akár politikai fontosságára nézve sem előbb, sem utóbb nem találunk. Fájdalom azonban, hogy a történet ítélőszéke nem mentheti fel e »nagy« korszak szereplőit bizonyos keserű vádak alól; sajnos, hogy a magyar nemzet nem tekintheti e kort egyszersmind alkotmányos szabadsága korának; hanem hasonló helyzetben érezte magát, mint a setét éjt felváltó hajnal pitymallásakor útra készülő hajós, kit míg a keleten felkelő nap rózsái csalogatnak a tengerre, addig a távol zugában fel-tünedező fekete pontok aggodalommal s félelemmel töltenek el. Lipót kora Magyarország felszabadításának korát jelzi a történelemben, s mint ilyen — minden más körülményektől eltekintve — valóban nagy-szerű időszakát alkotja honi multunknak.

A török birodalom erkölcsi hanyatlása s az egyesített osztrák-német országok fokkénti emelkedése már a XVII-ik század elején érezhető volt, midőn az 1606. évi zsitvatoroki békében először mondott le a

¹⁾ *Fr. Wagner: Hist. Leopoldi Magni Caesaris Augusti. Aug. Vindelicorum 1719. Part I—II. 1731.*

szultán az évi adó követelésének jogáról, és midőn a békesség szerető hajlam állandóbbnak először mutatkozott. Az osztrák fejedelmek, bár tudták, hogy Konstantinápolyban már többé nem Szulejmánok és Szelimék székelnek, mégis mindaddig késtek a háborúra okot szolgáltatni, míg nyugat Európában vitális érdekeik a kellő megoldást nem nyerték. Lipót császár érezte magát először hivatottnak, ha nem is közvetlen, de legalább közvetett úton avatkozni a török ügyeibe a szerencsétlenné lett ifjabb Rákóczy György erdélyi fejedelem halála után bekövetkezett zavarok alkalmából. A török szultán, bármenynyire érezte is elődei egykori erejének csökkenését, traditionalis góggal lépett fel az osztrák befolyás ellen Erdély ügyeit illetőleg; és midőn a nagyra nőtt német hatalom nem látszott már többé megreszkettethetőnek egy-egy szultáni üzenet által: akkor újból meg kellett kezdődnie ama harcznak, mely előbb-utóbb döntő befolyású leendett mindkét birodalom sorsára, s mely állandólag mondandott ítéletet amaz Eris alma, Magyarország birtoka felett.

Ez volt az u. n. 16 éves török háborút megelőző hadimozgalmaknak kezdete, melyek történetünk lapjain mindig emlékeztetes s politikai következményeikben kiszámíthatlan eredményeket hoztak napfényre. A magyarországi török uralom bukásának kora ez. Az osztrák-német hatalmasságnak sikerülvén az 1662. és 1683. évek közti

időszakban Erdélyt, a magyar függetlenség ez egyetlen sarkpontját uralma alá keríteni, ez által míg egyrészt a további hódítások biztos alapja meg lőn vetve, addig a még mindig kényes természetű támadásra a török egyenesen provokálva lett. Eleddig Erdély volt az, melynek birtoklásától látszott függni, s valóban függött is, a Magyarország feletti uralom, és éppen ezért e tartomány volt folyton célpontja úgy a német, mint a török terjeszkedési vágy törekvéseinek. Zápolya János halálától e korig csaknem másfél század mult el, de a politika érdekei még most is azt sugalták, hogy Erdély birtoka fogja eldönteni Magyarország sorsát. Mint 150 évvel előbb I. Ferdinánd, úgy most Lipót is Erdély birtokára törekedett, s e politikai következetesség most már megtermé hasznos gyümölcsseit, mert e kisded tartomány az Apafyak uralma idején (1664—1691.) csakugyan osztrák uralom alá jutott.

A szultánok, bár Erdély suzerain tartományuk volt ez időben, mégis az osztrák kormánynak e tartomány ügyeibe való avatkozását tünni egyáltalán nem akarták; és innen volt, hogy az ifjabb Rákóczy György halála után fellépett Kemény János támogatását is határozott békeszegésnek tekintvén a porta, nem is késett tiltakozásával s bizonyos követeléseivel legott fellépni. Lipót kormánya már elég erősnek érzé magát a törökkel való daczolásra, és így az általa követelt feltéte-

lek teljesítését megtagadta, mire 1662-ben a nagyvezér a támadást megkezdte. A szent-gotthardi ütközet első nagyobb csorba volt a török fegyvereken, mintegy véres előjáték a nem sokkal utóbb megkezdődött hosszas küzdelmekhez. Az ezt követő vasvári béke (1662. aug. 10.) azonban tanusítja, miszerint a porta praeponderantiája hazánkban még mindig nem hiányzott. Erdély semlegessége e békében kimondatván, Lipót császár a most bekövetkezett békét Magyarorszárnak saját maga- és tanácsosainak intentioja szerinti provincialisatiojára iparkodott felhasználni, eltörölvén a függetlenség ama látszatát is, melyet a nemzet anynyi századok súlya alatt eddig megtartani képes volt. E korszak a nyomasztó önkényt hozta e hazára, de az általa a nemzetben felkeltett reactio hatalmas basisává lett a csakhamar megkezdődött felszabadítási háborúknak. Tíz év múlva, hogy a Wesselényi-féle mozgalom vérében fojtatott el, Thököly Imre állván az elégedetlenek élére, az erdélyi fejedelmek példájára szintén a törökhöz fordult segélyért, s a szultán ha valaha, úgy most bizonyára készséggel ajánlotta fel karját a felkelő magyaroknak.

Igy kezdődött 1683-ban a török és osztrák birodalom közti hosszas végtusa, melyet miután annak bővebbi ecsetelése tárgyunk szűk keretén kívül esik, ez úttal csak röviden érintünk. Bécsnek felmentése után a csá-

szári seregek diadalmasan nyomultak elő Magyarországnak török birta területein. A dunai fontos várak, mint Esztergom, Érsekújvár, Visegrád, Buda, Eszék és Pétervárad csakhamar elestek, úgy, hogy 1687-ben már a Duna két oldalán levő, valamint a Száva és Dráva közti részek jobbára császári birtokba kerültek; Erdély pedig éppen ez évben rakatott meg őrséggel. A következő években a német hadak Szerbiát s Bosznia nagy részét visszafoglalták, és bár Strasser császári vezérnek Szerbiában történt leveretése s Thökölynak Erdélybe törése folytán egy rövid időre kétséssé lettek az e vidékeken kivívott eredmények; mégis az 1691-iki zalánkemeni ütközet a török minden erőlködését megghiúsítá. II. Musztafa szultán tehát 1695-ben, a szenvedett veszteségeket kiköszörülendő, személyesen vezete hadat hazánkba, de azon eredmény elérése után, hogy Veteráni tábornokot hadastól levágta, kényszerítve érzé magát nagyobb készülétek tételére és így a hadjáratok elnapolására.

Németország és így az osztrák-magyar monarchia érdekeit e század második felében — mint már említők, — XIV. Lajos nagy mérvben veszélyezteté, minek folytán a birodalom ereje megoszlott, s a török támadások visszaverése a 90-es években nem kevés gondot adott az intéző köröknek. A francziák kitűnő hadiszervezete magas főlényt biztosított XIV. Lajosnak Lipót császár és szövetségeseivel folytatott har-

czaiban, s főleg az 1688-ban kitört pfalzi háború a császári fegyverekre nézve egészen kedvezőtlenül folyt. A császári seregek jó része itt és a Rajna felsőbb vonalán volt kénytelen állomásozni, minek folytán a Duna-vidék védelmi állapota általában tetemesen csökkent. II. Musztafa — főleg mivel Thökölyt XIV. Lajos is támogatta, — nem is késett a reá nézve kedvező helyzet kizsákmányolását megkísérteni. Ennek folytán inditá mindjárt trónralépte után azon, imént már említett, nem dicstelen hadjáratát, melyben a császári seregen lényeges csorbát ejtett. A következő 1696. évben pedig midőn a császári főhadvezér, Frigyes Ágost aug. elején Temesvár ostromára ment, e részek védelmére a szultán újból megjelent hadával, s bár egy heves ütközetben összeméré fegyverét az osztrákéval, Temesvár felmentésénél többet el nem érhetett. Frigyes Ágost, ki már ekkor inkább a lengyel királysággal, mintsem az osztrák fővezérlettel törődött, a seregek vezérletét Caprarára bízva, nem sokára Bécsbe távozott, mire egy részt a harczoló felek készületlensége, más részt a tél közeledése folytán a háború folyása megszakadván, a fegyverszünet önként beállott.

A császár hadereje ez időtt a német birodalmi és a magyarországi zsoldosokból, valamint bizonyos önkéntes és milic csapatokból állott, miután a magyar insurgens nemesi hadak összehívása egészen ki ment

volt divatból. A császári hadsereg ennél fogva a különböző nemzetiségű harcosok óriási conglomeratiója vala, mert abban spanyol, olasz, francia, német, szász, brandenburgi, cseh, horvát, szerb, oláh, magyar stb. eredetű egyének teljesíték a szolgálatot. Az 1696. évben a hadsereg tényleges állománya 36 gyalog, 19 nehéz lovas, 12 dragonyos és 3 huszár ezredből, vagyis összesen 88795 emberből állt, melyből a Rajna vonalán 18600, Spanyolhonban 3600, Magyarországon 10200 s végre Erdélyben 19008 ember állomásozott. A Magyarországon levő hadak kiegészítésére szolgált néhány vár helyőrsége és a határőrvidékek subsidiumai, melyek ez év végén összesen körülbelül 50000nyi hadat tettek ki a tűzérség nélkül. A magyarországi mozgó tűzérség (Feldartillerie) csak 82 ágyúval s ennek megfelelő szerelvényekkel rendelkezett.²⁾ Ez egyszerű adatok mutatják, hogy a császári haderő a hosszas háborúk folytán mennyire apadóban volt, s ha tudjuk, hogy az állampénztár is mennyire kiürült, úgy elképzelhetni, miszerint egy nagyobb hadjárat bekövetkezése esetén az állam felette szorult helyzetbe juthatott.

A hadak csekély száma- és az állami kincstár szorult helyzetéből eredő nehézségeket csak növelte ama körülmény, hogy

²⁾ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. II. Band. 26—27. Bearbeitet von Moriz Edlen von Angeli etc. Wien 1876.*

oly hadvezérek, mint lothringeni Károly és bádeni Lajos után a birodalmi seregek élére nem jutott alkalmas s a hadjáratokat az elődök szellemében vezető férfiú. Frigyes Ágost szász választófejedelem vitte ezidétt a főparancsnokságot, de bár tehetségét tőle elvitatni nem lehet, mégis magatartása s a harcztéren vitt eddigi szerepe folytán az udvart nagy reményekre éppen nem jogosította.

Ily viszonyok közt Lipót császár a török újabb készülődéseinek hírére mindenekelőtt régi szövetségeseihez fordult. Midőn a császár az 1662-iki hadjáráthoz fogott, fél Európa fejedelmei állottak oldala mellett; Francia-, Orosz-, Lengyelországok, továbbá Velence segélyezték szóval, pénzzel vagy fegyverrel, a német és magyarországi tetemes haderőn kívül. A francia háborúk óta azonban XIV. Lajos nem csak nem segélyezte többé, de sőt Thököly támogatása által kétszeres bajba keverte. A császár régi szövetségeseinek többi tagja pedig most épenséggel kevésbé mozdithatta elő birodalmának érdekeit. Ugyanis a lengyelek saját határaikat is alig védhették kellőleg az esetleges betörések ellen; Oroszország feje, Nagy Péter reformjaival volt elfoglalva, Velence pedig, mely állam móreai birtokaiban küzdött a mozlimék ellen, nagyobb sikert aratni képes nem volt. Ennek folytán a császár újabbi felhívásának csak Orosz ország engedett, s vele a kölcsönös véd- és dacz-

szövetség a következő 1697. évi febr. 8-án kötött meg.³⁾

Mialatt Lipót ekkép készült a gyaníthatólag közeli háborúra, addig II. Musztafa sem állott tétlenül. Bár a török birodalom hadi ereje a lefolyt háborúkban óriási veszteségeket szenvedt, mindazáltal lázas tevékenységgel fogtak egy nagyobb hadsereg toborzásához. Rövid idő alatt egy körülbelül 150000 emberből álló had verődött össze, mint mindig, úgy ekkor is tetemes tüzérsséggel. A szultán a tavasz nyíltával személyesen volt vezetendő a hadjáratot, miért is már a tél és tavasz folyamán Drinápol és Sophia köré gyülekezett a sereg.

³⁾ *Feldz. des Pr. Eugen v. Sav. II. B. 10. S.*

II.

A c s a t a.

 Az 1697-ik év az itt vázolt helyzetben találta a két birodalmat. A török az előző években visszafoglalván Szerbiát és Bosznia elvesztett részeit, sőt II. Musztafa az 1695. évi hadjáratában az al Duna s az egykori szörémmegyei részeket is birtokába kerítvén, e körülmény a bekövetkező támadó háborúnak minden esetre kedvező bástist adott a szultán hadainak; s ha tekintetbe vesszük, hogy azon dunai várak, melyek német kézben voltak, a visszafoglalás alkalmával történt megrongáltatásuk folytán hadászati fontosságukat úgy szólva teljesen elveszték, úgy bizonyára nem alaptalan azon írók nézete, kik azt állítják, hogy a törökök stratégiai helyzete ez évben sokkal előnyösebb volt az osztrákokénál.

Az 1696—7. évek közti szakadatlanul kemény tél nem engedé, hogy a hadjáratok kora tavasszal megkezdessenek, minek folytán a szultán drinápoli táborához csak május 6-án ment. Az osztrákok — úgy látszik — a török késedelmezése által némi-

leg félrevezetve, nagyobb hadjáratra ez évben már nem számítottak, sőt minthogy régi szövetségesök, Velencze, Moreába a háborút kellő erélylyel folytatta, Lipót és környezete Musztafa késői táborbaszállását a velenceiek ellen irányulandónak hitte. Csak így lehet megfejtetni, hogy a bécsi udvari haditanács csak május hó folyamán kezd a háború terveinek megállapításához, s hogy az ezen tekintetben való végelhatározás is csak május 24-én jött létre. A haditanács által ekkor megállapított terv értelmében a fősereg június folyamán Mohács és Vörösmart körül volt összpontosítandó, hogy a távolabbi téli szállásokról szintén behívott hadakkal a Duna tulsó partján Kollutnál egyesüljön. A hadműveletek célja egyelőre Pétervárad fedezése s az ellenség mozdulatainak figyelemmel való kísérésében állapittatván meg.⁴⁾

Lipót császár s kormányköre ez időben sajátos helyzetben volt. A közelmúlt években a legnagyobb szereppel bíró államférfiak, mint Lobkowicz és Caraffa rútul visszaélvén a császár által saját személyük és politikai működésük iránt viseltetett bizalommal, bármily széleskörű tevékenységet fejtettek is ki, erkölcsi bukásukat ki nem kerülhették. XIV. Lajos vesztegetési politikája Lobkowicot is zsoldosává alacsonyította ép úgy, mint a németországi fejedelmek jó részét. A császár ennek folytán nyugaton nem-

⁴⁾ *Feldzüge d. Pr. Eugen. II. B. 24. S.*

csak sikeresen nem működhetett, de saját birodalma belső érdekei mindinkább bonyolodottabbá lettek. Szigorú absolutistikus törekvéseit jó részben siker koronázta, s ebben tanácsosai teljes erővel segítették, mint azt főleg a magyarországi események igazolják. Az oly hosszas uralom, minő I. Lipót császáré volt, nemcsak események, de emberek tekintetében is változatos lehetett. Az óriási birodalom s annak keleten és nyugaton folytatott harczai sorompóba hívtak minden politikai s hadvezéri tehetséget, s alkalmat nyújtottak a kor embereinek tevékenységök kifejtésére. És valóban azt látjuk, hogy valamint XIV. Lajos hatalmas trónját a tehetséges államférfiak és hadvezérek környezék, úgy Lipót császár udvara is telve volt a tehetséges férfiakkal; bár őt nem jellemzé azon rendkívül finom tapintatosság, melylyel ama nagy vetélytársa, a francziák mindenható királya, embereinek megválasztásában dicsekedhetett. Lipót uralmának utolsó lustruma sem szűkölködött politikai és hadvezéri képzettségű egyénekben, de a hadvezérlet ez időt nem volt szerencsés kezekben. Frigyes Ágost 1695. aug. havától viselé a fővezéri pálczát, de azt inkább szorultság, mintsem érdemei folytán nyerte. Az udvar bizalommal nem is igen viseltetett irányában, és pedig úgy látszik annálkevésbé, mivel a megfeneklett pénzügyi helyzet közt is folyton a hadsereg fizetését sürgette. Sokkal nagyobb tekintélye volt az udvari hadi

tanács elnökének gr. Starhenberg Rüdiger- és unokatestvére gr. Starhenberg Quidó tábornagynak, kit a Bécs megmentése körül szerzett érdemei s kétségkívül jeles katonai tehetsége legjobban ajánlottak. A császári táborkar egyes tagjai, mint Eugen hg, Heister gróf, Commerçy Károly hg, Rabutin-Bussy és Auersperg grófok, végre Vaudemont hg, szintén európai miveltségű hadvezérek s az uralkodóház érdekeit szívükön hordó, lelkes férfiak valának.

1691. évtől kezdve egész ezen évig a birodalmi seregek összműködése szünetelt, s míg a fővezér nyugaton harczolt, addig Boszniában gr. Auersperg operált, Erdélyben pedig gr. Rabutin védte a császár érdekeit. A szorosán vett Magyarország területén álló hadak vezérlete Commerçy hgre volt bízva. Magyarország azon időtől fogva, mióta az anynyira fontos dunai várak a töröktől visszafoglaltattak, aránylag nem volt nagyszámú hadsereg által megszállva, bár Thököly nem szünt meg a török támogatása mellett a felkelés zászlaját lobogtatni. Az ország aulicus érzelmű főurai és lakosai, talán hazafiságuk rovására is, kellő méltánnyal viseltettek a német fegyverek által felmutatott haditények iránt, és Lipót császárban az ország felszabadítóját szerették üdvözölni. De az Erdély bekebelezését ellenző s a nemzet alkotmányának nehéz sérelmeit tűrni nem tudó elégedetlenek Lipót császárt és kormányát méltán kísérek félénk szemekkel, s ezek keblé-

ben a felszabadítási háború sikeréből folyó örömet, a fenyegető elnyomatástóli félelem zavarta meg, miért is még mindig Thököly hívének vallák magokat. Thökölyt ekkoriban a szultán oldalánál találjuk, minthogy az 1691-iki erdélyi expedíciója után fellépésével sikert csak a szultán győzelmes előnyomulása esetén remélhetett elérni; most míg egy részt párthiveit csak a távolból igazgatta, addig a szultán táborkarának, mint egyik tekintélyes tagja s a nagyúr tanácsadójaként szerepelt. Hogy Thököly az 1697. évi hadjárat útját előre egyengeté, kitűnt a Tokaj körüli lázadás kitöréséből, mely ha ekkor hirtelen el nem nyomatik, talán más kimenetelt ér az ez évi háború.

II. Musztafa szultán, mint említők, május elején Drinápolnál táborozott, honnan június 17-én indul ki a Sophia körüli seregekkel való csatlakozás végett; ide júl 4-én megérkezve, tizenhárom napi pihenőt tart s lassú menetben, a moreai csatározások figyelemmel kísérése mellett vonul Belgrád felé. A szultán késedelmes előnyomulásának okát egyedül a Velenczével folyó háborúnak tulajdoníthatni, mely állam, mint Lipót régi szövetségese, nagy erőfeszítéssel folytatta már évtizedek óta a küzdelmet. A török sereg aug. 10-én éppen Belgrád alá jutott, midőn a déli harctétről végre kedvező hírek érkeztek. A török hajóhad győzelmét jelentették a futárok, melyet a velenceiek felett Lemnosz szigeténél viv-

tak.⁵⁾ Ez döntőleg hatott a szultán elhatározására, nem lévén komolyan számbavehető veszély délen.

A törökök késedelmes előnyomulása a különben úgy szólva teljesen készületlen bécsi udvarnak elég időt nyújtott a szükséges hadikészületek megtételére. Különben a bécsi haditanács lassuságával csak Musztafa előnyomulása állott párhuzamban. Most is kitűnt, mily nehéz ott haditerveket kovácsolni, a hadseregeket szervezni, hol a »nervus rerum gerendarum« hiányzik. Bécsben pedig jó idő óta szűkében voltak ennek. Az osztrák hadak főhadibiztosa az udvari kamara útján a hadiköltségek fedezésére 8 millió forintot követelt, de az államrendek által alig adatott meg ennek fele. Hiába mondta egyik értekezleten a birodalom érdekeit szíven viselő Kolonics bibornok-érsek a püspököknek, hogy »még a kelyhet és szentségtartót sem lehet az eladás- vagy megolvasztástól megkímélni mindaddig, míg a kereszténység érdeke forog kockán«. — a tárgyalások mégis hónapokon át húzódtak, míg végre az udv. haditanács elnöke, gr. Starhenberg Rüdiger a birodalmat fenyegető veszélyt a császár előtt egész ridegségében feltárván, erre maga Lipót az udv. kamarának május hóban, telve bosszankodás-

⁵⁾ Hammer: *Geschichte des Osm. Reichs*, VI. B. 635—6. S. Feldz. d. Pr. Eugen v. S. II. B. 113. S.

sal, ezeket írta: »Úgy látom, mindenütt közöny uralkodik, mi ha rossz jel lenne, Isten őrizzen bennünket. Hogy ha majd az ellenség hadunkban nagy kárt okozand, az mit sem fog a dolgon segíteni, hogy a felelősséget egyik a másikára hárítandja s magát azzal mentegeti, hogy ő arra nem számított, vagy az nem őt illette. Így nem lesz segítve a dolgon. Én tehát kényszerítve érzem magam más eszközök keresésére; önök tegyenek a mit akarnak, ne cum regno ideo tota christianitas pereat. Egyébiránt nem oly helyzetben vagyunk, hogy kezünket összetéve, mindent szabad menetére engedhetnénk.«⁶⁾ Egy értekezleten, melyet a császár május 10-én Laxenburgba hívott össze, a pénzügyi szükséglet fedezése céljából az határozottatott, hogy államkölcsönt kell felvenni; Altlerchenfeld és Erdberg, a császári birtokhoz tartozó falvakat — »minden benne való lélekkel együtt« 50000 frtért a bécsieknek kell eladni, a fényüzési adót a csipkére, nyakkendőkre, a parókákra s az ékes »kontyos« fejkötőkre be kell hozni; továbbá mindazok, kik arany, ezüst, vagy más ékszert viselni akarnak, 100 forintnyi díjat kötelesek fizetni. Így lett végre nagy nehezen a hadiszükséglet beszerezve.⁷⁾

Csak ily intézkedések után jöhetett

⁶⁾ *Feldzüge d. Pr. Eugen v. S. II. B. Einleitung.*

⁷⁾ *Ibidem.*

létre ama fentebb említett május 24-iki megállapodás, mely szerint a hadműveletek kiindulási pontja az eszék-pétervárad-i Duna vonalra tűzetett ki. A császári hadaknak május és június havak folyamán körüli koncentrálásával Lothringen-Commercy Károly hg biztatván meg, ő egyszersmind mint helyettes fővezér szerepelt. E közben egy egészen váratlan s Lipót császárra nézve felette kedvező esemény játszódott le a lengyeleknél. Frigyes Ágost szász választó s német birodalmi fővezér június 27-én ugyanis Lengyelország királyává választatván, ez által mig egyrészt a császár bizalmát éppen nem bíró vezér a hadseregből távozott, addig e körülmény alkalmul szolgált az osztrák tábornokar egyik oly tagjának az emelkedésre, ki alig pár havi szereplése által Európa egyik legnagyobb hadvezérének hírébe jutott. Frigyes Ágost távozása után ugyanis a császár a 34 éves, de rangban mégis legidősebb tábornokot, Eugen savoyai hget nevezte ki (jul. 5.) fővezérré.⁸⁾

Eugen hg⁹⁾ mindjárt kineveztetése utáni első fellépése által tanusítá, miszerint nem követi elődének azon stratégiai elveit, melyek a védelmi vonalak felállítása- s a minden ponton való defensiv álláspontban (»Al-

⁸⁾ *Feldzüge d. Prinzen Eugen v. S. II. köt. 63 l.*

⁹⁾ *Az Eugen életrajza iránt érdeklődő olvasót utaljuk Arneth, Sybel és br. Kausles ide vonatkozó jeles műveire,*

les zu decken«) nyilvánultak; hanem a had-erők öszpontosítása után arra törekedék, hogy egy kedvező pillanatban, a figyelő állás megváltoztatásával s gyors elhatározással offensive léphessen fel és tehesse tönkre az ellenséget. Miután, pedig a császártól és az udv. haditanácstól a kellő utasításokkal ellátatott,¹⁰⁾ jul. 12-én, az időközben a Duna balpartjára átköltözött sereghez Kolutra ment, s ott Commercy hgtól, az ideiglenes főparancsnoktól, a vezérletet átvevén, az. összegyűlt had felett szemlét tartott. Az itt levő osztrák sereg, 16 császári és 9 szászországi gyalog-, továbbá 8 császári és 1 szászországi lovas ezredből, összesen pedig 44590 emberből állott.¹¹⁾ E hadsereghez volt még csatlakozandó a Bihács ellen sikertelenül harczolt gr. Auersperg, az Erdélyben állomásozó gr. Rabutin s a felső Tisza vidékén, a felkelők leveretésére küldött Vaudemont hg alatti hadtestek, melyek együttvéve a fősereget. mintegy 70000 főre egészítették ki.

¹⁰⁾ *Br. Kauler Eugen életéről írt terjedelmes művében arról tesz említést, mintha a hg ez alkalommal a császártól bizonyos titkos utasítást nyert volna, mely szerint a hadjárat vitelében teljesen saját belátásával járhat el. Hogy az életíró ez adata épp oly fictio, mint más íróknak a zentai csata napján Eugenhez küldött tiltó levélről szóló adata, ezt Arneht jeles művében (Prinz Eugen v. Sav. I. 458—9.) kimutatta.*

¹¹⁾ *Feldz. d. Pr. Eugen II. köt. 108—9. l.*

Eugen jul. 13-án kelt levelével adá tudtára a császárnak, miszerint a hadak vezérletét tényleg átvette, s egyszersmind közlé a Nehem pétervárad várparancsnoktól nyert ama hirt, hogy a török hajóraj jul. 12-én Belgrád alá érkezett, a szultán pedig Nisánál áll.¹²⁾ Ő tehát azon időt, mely a törökök további előnyomulása s a melléje rendelt csapatok megérkeztéig lefolyhatott, korántsem töltötte tétlenül, hanem a hadsereg élelmezéséről s egyéb hadiszükségletek beszerzéséről gondoskodott. Baján és Szege-den élelmezési raktárak állittatván, az azok szállítására szükséges szekerek Magyar- és Erdélyországból szereztettek be; azonkívül a Tisza vonalán kisebb élelmezési raktárak, úgynevezett proviantházak emeltettek, névszerint Kis-Kanizsán, Zenta-, Becse- és Zsablyánál, valamint Bácsban és Futaknál a Dunához közel.¹³⁾

Auersperg hadtestének megérkezte után Kolluttól jul. 18-án indult Eugen Monostorszegen át Zombor felé, hova 18-án érkezett. Julius 20—21-én Kovasovacz és Labsacson át, jul. 22-én Bács-, jul. 23-án Bukinban volt hadával, honnan 24-én Palánkára ment, hol pihenőt tartott. Ugyanekkor érkezett ide az élelemszállító dunai flottilla, mely a sereget a folyamon lefelé kísérte. Jul. 25-én Futak-

¹²⁾ *Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen 1697—8. Wien 1876. 19. l.*

¹³⁾ *Feldzüge d. Pr. Eug. v. S. II. k. 111. l.*

nál, 26-án pedig a mai Ujvidék helyén akkor létező (u. n. Raizenstadt) kis helységnél állott a császári had. Eugen Pétervárad erősségét megvizsgálván, még az nap jelentést tett a császárnak a török felől nyert hirekről és saját hadseregének állásáról. Mert Eugen csak itt értesült, hogy Musztafa jul. 20-ig már Jagodináig haladt elő. Tudatá egyszersmind a császárral, hogy a tábori pénztár üres s hogy kénytelen volt egyik alvezére, gr. Herbersteintől 1000 frt kölcsönt venni.¹⁴⁾ Jul. 28-án az u. n. kis római sánczoknál üt tábort, hol ezután aug. 4-ig tartózkodott. Ezen napon kelt levelében köszönetét fejezi ki a császárnak, a hadsereg részére küldött 100000 (?) frtéért, s tudatá, hogy ha a török a Temes vidékére tenné át hadát, úgy ő Rabutin és Vaudemont seregei elé a Tisza mentén Zenta és Kanizsa felé vonulna fel.¹⁵⁾

Aug. 5-én indult Eugen Kovilhoz, hol tábort verete. Egyszersmind a Dunán 9 hajóból álló védvonalat állított. A herczeg Kovilt czélszerű pontnak tartá arra nézve, hogy a török előnyomulását figyelemmel kísérje; mert arra, hogy azt megakadályozza, ereje épenséggel nem volt. De a helyzetet tekintve, az ellenség előnyomulási vonala legvalószínűbben a temesi oldalon leendett, mivel nem volt hihető, hogy a szultán akár a Száva, akár a Duna mellékén operálni akart

¹⁴⁾ *Eugen levele a császárhoz. Mill. Corr. 25. l.*

¹⁵⁾ *U. o. 27—29. l.*

volna, miután ezen vonalakat oly erősségek védtek, melyek a gyors előnyomulást lehetetleníték. Amott Bród és Eszék, emitt Pétervárad állta útját.¹⁶⁾ Eugen tehát már azért is Kovilt választá figyelő pontul, hogy úgy a dunai, mint a tiszai részek felett őrködhessék, s esetleg a Maros feletti, vagy éppen az erdélyi részek védelmére siethessen. Másrészt pedig vigyáznia kellett arra is, nehogy a Vaudemont és Rabutin-féle hadseregekkel való egyesülése megghiúsíttassék.

Nehem péterváradi parancsnok aug. 11-én tudatá a Kovilnál álló herczeggel, miszerint Musztafa egész hadával Belgrádhoz ért, s hogy hír szerint Thököly a Temes közére, Maorocordato török császári főtölmács pedig az erdélyi részekre küldetik lázadás szervezésére. Eugen még az nap haditanácsot tartván, abban elhatározott, miszerint Pétervárad helyőrsége szaporíttassék, miért is oda még az nap 8 zászlóalj gyalog és 200 lovas küldetett. Egy időben érkezett Péterváradhoz a császári rendes csapatokkal, Monaszterly 1700 főből álló szerb milicz-csapata is. kikre a vár alatti hid őrzése bízott. Másnap Eugen személyesen ment a várba, a védelem iránt információt adandó.

Fentebb említők, miszerint Musztafa aug. 10-én Belgrádhoz érkezett s ott tengeri győzelem híre érte utol. Ennek folytán mind-

¹⁶⁾ *Feldzüge d. P. Egen. II. 116.*

járt a megérkezés után a Száván és a Dúnán egy-egy hidat veretett, minthogy eldöntve nem volt, valjon Slavoniának, vagy az u. n. temesi bánságnak veszi-e útját a tábor. Ezután két ízben hadilánács tartatott, előbb a nagyvezér, másodszor a szultán jelenlétében. A török vezérek korántsem voltak egy véleményen, sőt mint Hammer kimutatá, a nagyvezér iránt azok nagyobb része ellenséges indulattal viseltetett, s annak minden terve elé akadályokat iparkodtak gördíteni. Csak a belgrádi pasa, az okos Hussein beszélt valódi meggyőződése szerint, s határozottan javasla Pétervárad megostromlását. Iparkodott egyszersmind kimutatni azon nehézségeket, melyekkel a Temes vagy a Tisza vidékén való előnyomulás összekötte van. Elmondá, hogy a bánsági részekén a sok folyón és mocsárokon való átkelés felette nehezíti az előnyomulást, minek folytán a sereg könnyen kitétetik azon veszélynek, mely a szent-gotthardi ütközetben (1664.) érte. Különösen hangsúlyozá, miszerint az élelem szállítás nehézsége is fenforog, mint-hogy a sereg 25 napi eleségnél többet magával nem vihet. Végre felemlité, hogy a visszavonulás csaknem lehetetlen volna. Holott Pétervárad alá az élelmet a hajók szállíthatják, s így a Száva és Duna mentén az előnyomulás legbiztosabbnak tekinthető. Ezen jóakarató vélemény azonban, melyet a nagyvezér is egészben osztott, heves ellezésre talált a nagyvezér vesztére egyesült vezé-

rek körében, mire a hadjárat megkezdése a Temes, Bega és Tisza vidékére tűzet ki.¹⁷⁾

A szultán tehát, miután, Szelimgiraj chán által küldött tatár csapatok Sebaszgiraj vezérlete alatt seregéhez csatlakoztak, aug. 19-én Páncsovához ment, hol a Dunán hidat emeltetett, a dunai flotillát pedig egy időben a Tisza torkolatához előre küldé.¹⁸⁾ A még mindig Kovilnál állomásozó Eugen hg már aug. 19-én arról értesült, hogy a Belgrádnál a Dunára vezetett hid csak az osztrákok félrevezetése céljából épült, hogy azok Szeged felé menetele esetén Péterváradot annál könnyebben kézrekerithessék. De miután a herczeg arról is értesült, hogy a támadás a temesi oldalon történhetik, azért ennek nagyobb hitelt adva, Vilovonál a mocsárokon hidat veret, hogy esetleg a Tisza mentén felfelé siethessen. Midőn pedig aug. 20-ika körül a dunai török flotilla Zalánkemen táján mutatkozott, Titel megerősítésére gr. Auersperget 4 ezred lovassal és 8 zászlóalj gyaloggal küldi.¹⁹⁾

A törökök aug. 19—20-án Páncsovánál a Dunát átlépven, Eugen Titelt Auersperg helyett Nehemre bizza, ki abban 8 zászlóalj gyalog és 800 lovassal foglal állást;

¹⁷⁾ Hammer: *Gesch. des Osm. Reichs VI. köt. 635. l. Pest. 1830.*

¹⁸⁾ Arneth: *Prinz Eugen von Savoyen. I. köt. 99. l. Wien 1858.*

¹⁹⁾ *Feldzüge d. Pr. Eugen etc. II. köt. 120. l.*

azután a Tiszánál 2 ezredből álló figyelő hadtestet hagyva, miután Vaudemont és Rabutin közalgéséröl értesült, aug. 22-én Kovilból a Tisza mentén felfelé indul hadával. Vaudemont hg hadaival már aug. 17-ike körül Kecskeméhez ért, Rabutin gróf azonban a Maros mentén lassan haladt, mivel Erdély megtámadásától tartott. Eugen még elindulása előtti napon értesíté a császárt, Kovilban kelt levelével, miszerint Vaudemont Kecskemét felől az adott utasítás szerint Zenta felé tart, mely vonalon felfelé, egész Szegedig, a mocsárokra hidakat veretett, más részt a szegedi, kanizsai, zentai és becsei proviantházak kellő élelemmel el vannak látva.²⁰⁾ Aug. 22-én Eugen a szíregi mocsárokön át a zsablyai proviantházig vonult elő, folyton óriási hőséggel és szomjúsággal küzdve. A nyári meleg ugyanis mig egy részt a mocsárok nagy részben való kiszáritása által az előrehaladást könnyítette, addig e fa- és vízszegény területeken a katonaságnak nem kevés bajt okozott. A vonulási vonalon mindenütt kutakat kellett ásatni, a főzésre pedig száraz füveket és kórókat használni. A következő napokon a herczeg seregét Szent-Tamás és Tisza-Földvár környékén át az ó becsei proviantházig vezette mely a várostól másfél órányi távolra feküdt. Itt a hadat megpihentetvén, Becse felé folytatá útját, aug. 25-én pedig már a

²⁰⁾ *Mil. Corr. des Pr. Eugen, 35—6. l.*

Csikér mocsáron 52 tutajból álló hidon is átkelt. Itt találkozott mind Vaudemont, mind Rabutin hrvivőivel. Vaudemont tudatá, hogy Zentánál áll; Rabutin pedig arról értesíté, hogy három nap múlva, vagyis aug. 28-án Aradra fog érkezni.²¹⁾

Eugen hg aug. 26-án a Csikéren át Zentának indult, s a Tisza mellett e községtől egy órányi távolban állapodott meg, hova még az nap megérkezett 12—13000 embernyi hadával Vaudemont hg.²²⁾ A két sereg egyesülése után még csak Rabutin hadteste volt hátra, hogy a csapatok koncentrálása teljes legyen; mielőtt ezt Eugen bevárhatta volna, újabb hírek nyugtalaníták.

Musztafa Pancsovánál átkelven, hadait két részre osztá. Egy 20,000 emberből álló hadosztály Dzsafér pasa vezérlete alatt észak felé indult, hogy a Maroson át felső Magyarországra törjön.²³⁾ E sereg aug. 27-én már a Temesen átkelt, s aug. 28-án Becskereknél állott, mialatt a főszereg a Duna mentén Titel felé haladt. Eugen ezekről értesülven aug. 28-án Zenta alatti táborában haditanácsot tart s annak folytán Commerçy hget 7 ezred lovassággal s 30 ágyuval a Titelen levő Nehem segélyére előre küldi. Táborát maga is menetkészen tartá, s minthogy Rabutin

²¹⁾ *Feldzüge d. Pr. II. k. 125. l.*

²²⁾ *U. o. 126—127 l. és Histoire du Prince François Eugene de Savoye. tom. I. p. 204.*

²³⁾ *Dzsafér névtelene. Törökből ford. Repiczki J. Új Magyar Muz. 1851/2 évf. I. 18—19. l.*

érkezése Csanád felől csak pár napnyi idő kérdése volt, számára kis Kanizsánál a Tiszán hidat veretett. Commercy segélycsapatai még útban voltak Titel felé, midőn Nehem tudatá, hogy a török flotilla a Dunán Kovil tájára érkezett, és hogy a török minden valószínűség szerint Titel ostromára készül. Eugen tehát másnap, aug. 29-én, kora reggel megindul Zenta alól, de Titelt felmentenie már nem sikerült.²⁴⁾

A török főszereg ugyanis értesülvén Titelnek az osztrák csapatok általi megerősítéséről, mint oly pontot, mely a bánságon való előnyomulást a Tisza bal partjára való becsapások által akadályoztatná, jónak látta hatalmába ejteni, esetleg pedig Pétervárad ostromát ez által előkészíteni.²⁵⁾ Aug. 29-én tehát, miután a Tiszán hid veretett, szárazon és vizen intézett heves támadás után Nehem tábornokot érzékeny veszteséggel üzték ki a város erődjéből, melyet aztán iszonyuan kiraboltak s felégettek. Nehem folyton harczolva húzódott serege romjaival Pétervárad

²⁴⁾ *Feldzüge d. Pr. Eugen v. S. II. köt. 127—128. l.*

²⁵⁾ *Ferrarius: De rebus gestis Eugenii. etc. lib. I. p. 27. a Titel megostromlása által elérendő czélt e szavakkal véli adni: Quem si locum cepissent hostes, Caesariani facile Petervaradino includi commeatus vero et reliqua quae ad oppugnationem (Petervaradinu) pertinent, commodè a Temesiensi agro ad Mustapae exercitum comportari poterant. (Romae 1748. kiadás.)*

felé, miközben a törökök által elfogott huszár csapat irgalom nélkül levágatott.²⁶⁾

A szultán miután Eugen távollétéről értesült, Titel bevétele után haditervet változtatva, Pétervárad ostromára gondolt, mit annál sikeresebben vélt bevehetni, mivel bizonyos titeli foglyok állítása szerint a nyugaton kitört francia háború folytán a német csapatok oda vonattak és Eugen mellett 12 ezrednél nagyobb haderő aligha lehet. Ennek folytán legott futárok menesztettek a már Becskerekig előnyomult hadosztály után, s azt Pétervárad ostromára a Tiszán vissza rendelék.²⁷⁾ A török Titeltől Kovilon át Péterváradnak tartott, miután a vilovói hidat, melynek két végét az osztrákok telégették, helyreállítá a nagyvezér. Innen fogva Péterváradig még kilencz hid veretett, melynek mindegyike igénybe vehetett egy pár napot.²⁸⁾

²⁶⁾ Hammer: *Geschichte der Osm. Reichs VI. köt. 636. l. és Hist. du Pr. Fr. Eugene tom. I. p. 205. Amsterdam 1740.*

²⁷⁾ Dzsafer névtelene. *Ezen török író, kiről még alább szólandunk, mint Dzsafer basa titkárja, részt vett 1697-iki hadjáratban s arról mindenestre érdekes jegyzeteket írt. Szerinte Dzsafer a visszaélés hírére így kiáltott volna fel: „Kegyelmes Isten, oh már most az ország üdve megszakadtának oka és nyoma ime ezennel ment teljesedésbe.” (Repiczky János fordítása. Uj Magy. Múzeum 1851/2. évf. I. köt. 21. l.)*

²⁸⁾ Hammer: *Gesch. d. Osm. R. VI. köt. 636. l.*

Fentebb említve volt, miszerint Eugen Titel megsegélyezésére Commerçy hget előre-küldé, utóbb pedig maga is lefelé indult. Azonban mire hadai aug. 29-én d. e. 9 óra körül Szent-Tamáshoz értek, az eléje jövő futárok Titel elestét jelenték. A herczeg tehát hadaival a Csikér mocsárnál foglalt állást, honnan a császárhoz aug. 31-én kelt levelében Titel elestét s annak részleteit jelenté. Tudatá egyszersmind, miszerint Rabutintól nyert értesülés szerint nevezett tábor-szernagy az erdélyi hadakkal még ezen napon Kis-Kanizsánál fog lenni.²⁹⁾

Rabutin fáradt hadaival aug. 31-én Csanádról csakugyan Kanizsához ért s ott az Eugen által előre készítettett hidon átkelve várta, míg a Maroson Szegedre szállított ágyui utána érkeznek. Már másnap azonban parancs érkezett hozzá a fővezértől, miszerint a tüzéséget be nem várva, induljon szept. 2-án a főhadiszállás felé. Rabutin tehát felkerekedik s még az nap érkezik a Csikérhez, hol a hadak csatlakozása végbement.³⁰⁾

Rabutinnak a fősereghez való csatlakozásával Eugen concentráló taktikája be lett fejezve, s most miután arról értesült, hogy a törökök Kovílnál elsánczolt állást foglaltak, 27 hajóból álló hajóhaduk pedig Pétervárad alatt horgonyoz, ezen erőd megsegítését a

²⁹⁾ *Mil. Corr. des Pr. v. Eug. etc.* 45. l.

³⁰⁾ *Feldz. d. Pr. Eug. II.* 133, és *Hist. des Pr. Fr. Eug. I.* 206.

Csikér melletti táborban tartott haditanács kimondotta. Előbb azonban br. Glowitz altábornagyot 200 lovassal küldte a herczeg Szegedre, megbizván az ott levő csapatok feletti parancsnoksággal s az erődnek védelmi állapotba való helyezésével.³¹⁾

Eugen másnap szept. 2-án kilencz hadoszlopra osztott seregével gyors menetben indult Becsének, hova még az nap megérkezvén, más nap Szent-Tamáson át az u. n. kis római sánczok vonalán haladt lefelé. Teljes 18 órán át haladtak csatakéssen az osztrák csapatok; a lovasság mint egy az előhadtest elleni oldalvéd állott, melettök a tüzérség és a gyalogság, ezektől pedig öt mértföldnyire a római sánczoknál a hadi szertár, vagyis a »keresztény podgyász,« mint azt amaz idők hadászatában naiv egyszerűséggel nevezték. Ember ember hátán, a por és tikkasztó hőségben, egy csepp viz nélkül, az ellenséges lovasok által folyton háborgatva, oly példás rendben haladt a sereg, hogy egyetlen ember sem maradt hátra. Az egész veszteség, amibe ezen, az ellenség táborától alig két mértföldnyire való vonulás került, csak egy ember volt, kit a ki-kitörő huszárok az ellenséges lovassággal vivott egyik csetepátéjuk alkalmával vesztektek.³²⁾ Eugen hadaival szept. 6-án este 10 órakor ért a

³¹⁾ *Eugen tudósítása a császárhoz. Mil. Corr. 53. Kelt szept. 15-én.*

³²⁾ *Eugen tudósítása a császárhoz. Mil. Corr. 45—50. l. Kelt szept. 7-én.*

mai Ujvidékhez, hol ez idétt olasz mintára készült erős sáncz létezett s abban állást foglalt.³³⁾

A szultán erről értesülvén s főleg miután sem az elsánczolt tábort sikerrel megostromolni, sem pedig abból az ellenséget kicsalni nem látszott sikerülhetőnek, újabb tervén gondolkodott. Haditanács tartatván, elhatároztatott, miszerint Szeged ellen indulnak, a dunai flotilla pedig a Tisza torkolatánál marad, hogy az élelmezés útja el ne vágathassék.³⁴⁾

³³⁾ *Feldz. d. Pr. Eug. II. 140. és Arneth: Pr. Eug. v. S. I. 99.*

³⁴⁾ *Hammer: Gesch. d. Osm. R. VI. köt. 636. s köv. l. Dzsafer névtelene szerint, miután a törökök bizonyos foglyok által arról értesültek, hogy a német had semmivel sem gyengébb a törökökénél, haditanácsot tartottak. Dzsafer pasa itt állítólag ezen szavakat mondta volna: „Ha helyesnek tartatnék Zenta és Szeged közt a kanizsai rév, mely a temesvári parton fekvő Becskerek feletti Becse nevezetű helységnek átellenben van, s innen (Koviltól) a kanizsai rév 15 órára esik, Péterváradig pedig 19-et (?) számítunk, és így a keresztény sereg három nap alatt oda nem érhet, mi azonban e helyről felkerekedvén, holnap ama helységbe érendünk. Egyszersmind a kanizsai rév olyan, hogy a bácskai parttól a Tisza ökörszarvoként folyván úgy, hogy közé csak nyíllövésnyi lévő, benseje szigetet alakít, melyben seregünk, ha három anynyi volna is, magát megerősíthetvén, takarmánya is ingyen jöven, elannyira, hogy 10 napig ezt hozatnunk nem kell, ekkép az egész sereggel ama szigetre vonulván, a mint a császári tábort és sátrakat rendbehoztuk, Bácska részéről, honnan az ellenség jövend és mely*

Eugen herczegnek a zentai ütközet előtti két utolsó tudósítása, melyeket a császárhoz intézett, Péterváradon szept. 8. és 9-én kelt. E levelek a fővezér helyzetét sajátos színben tüntetik fel. Az osztrák birodalom teljhatalmu fővezére a döntő ütközet előtt három nappal, a rossz információk folytán annyira tájékozatlan volt, hogy a török sereg létszámával sem lehetett tisztában; annálkevésbé annak terveivel. Eugen szept. 8-iki levelében a szultán seregét — hírek után — 40—50000-re becsüli, holott az megközelíté a százezret, lovasságot pedig még az előző évinél is gyengébbnek mondja. A mindent mérlelgető strateg e szavait nem tekinthetjük az ellenség szándékos ócsárlásának, mert hisz ez keményen megboszulhatta volna magát egy vesztett ütközet által, hanem csakis a téves információ kifolyása lehetett.

A törökök határozatlansága csak az osztrákok tájékozatlanságánál volt nagyobb. A hadvezérlet — mint már a belgrádi tanácskozás előadásánál láttuk, korántsem volt egységes, és a vezérek egymás terveinek

a szigetnek ökörszarvát képező két harmada egy ág-tól a másikig fekvő közre erős árkot vonván, és a kiszegzett ágyúkkal elég sereget rendelve, azt tökéletesen megerősítvén, Becse irányában a császári tábortól, hidrakáshoz fogunk, mely miután kényelmesen elkészült, lassankint szekerekkel és a podgyászszal a temesvári partra kelünk át . stb. Dzsaffer ezen tanácsát helyeselve a török táborkar, másnap elindult Kovíltól a törökök serege. (Repiczky János fordítása Uj. Magy. Muz. 185¹/₂ I.24.)

lerontására, főleg pedig a nagyvezér szándokai kivitelének megakadályozására törekedtek. Ez kétséggkívül oly baj volt, mely a sereg határozott fellépését gátolá, s a támadó hadból előbb utóbb a védekező hadat csinálta, mely elveszté erkölcsi erejét és döntő csatába bocsátkozni többé nem mert. Legálább Dzsafer névtelenének ma már meszeszerű alakban feltűnő szavai, melyekkel a hadjárat ezen szakát festi, határozottan erre mutatnak; de ezt igazolta a törökök szept. 7-én Koviltól Szeged felé történt indulása is.

A herczeg ujvidéki táborában mozdulatlanul állott, midőn szept. 7-én a péterváradi fellegvárból Nehem jelenté, miszerint a Kovil allatti török tábor táján porfellegeket lát, bár kivenni nem képes, valjon a szultán elhagyta e táborát, vagy nem. Eugen kémekeket küldvén ki, csakhamar értesült, mit egy szökevény is megerősített, hogy a szultán Thököly tanácsára táborhelyét elhagyá s Szeged felé indult.³⁵⁾ A herczeg egyelőre a török hirtelen távozását oly cselnek tartván, mely csak talán arra készült, hogy az osztrák sereg biztos állásából kicsalassék s egy hirtelen támadás által zavarba ejtessék, — mindaddig ki nem mozdult helyéből, míg nem szept. 9-én arról értesült, hogy a szultán szept. 8-án

³⁵⁾ *Arneth: Pr. Eug. v. Sav. I. 100. — Hammer a törököknek Szeged felé való menetelét egyenesen Thököly azon tervéből kifolyónak tekinti, mintha ő ott párthiveket találhatni remélt volna. (Gesch. d. Osm. R. VI. 753—4)*

már Szent-Tamásig haladt s az éjjelt is ott tölté. Erre a fővezér hadainak az indulási parancsot kiadva, lovasságával még ez nap (szept. 9.) Szent-Tamásig nyomult elő, ahol miután a mocsárokon volt hidakat szétdulva találta, még az éjjel két ujhídat veretett³⁶⁾ A gyalogság, minden erőltetés mellett is, lassabban haladt s ez nap csak a sziregi pusztáig ért. Eugen tehát Szent-Tamásnál bevárando a gyalogságot, az éjjelt itt tölté, mindenfelé kémszemeket küldvén huszárokból. Ezek jelenték, hogy a Tiszán az éj sötétjében is tisztán kivették, miszerint némely török hajók a folyón felfelé haladtak, s hogy egy a portyázás közben elfogott sebesült tatár halála előtt bevallá, miszerint a szultán ugyanez este seregével Zentához érkezett.³⁷⁾

Eugen szept. 10-én az időközben megérkezett összes hadaival kiindulván, Szent-Tamástól a becsei proviantházig vonult,³⁸⁾ hol haditanács tartatván, a fővezér a vezérkart a hirekről és a hadsereg állapotáról

³⁶⁾ *Hammer u. o. VI. k. 636. l. említi, hogy Eugen mielőtt táborából megindult volna, gr. Schlicket 1700 gyaloggal más utakon Szeged védelmére küldte. Ferarius Eugennek magyarországi hadjáratairól (Bello Pannonico) írt művében Schlick előrelküldetéséről szintén megemlékezik, bár szerinte nem Ujvidék hanem szt. Tamástól, s nem 1700, hanem 11000 emberrel indult. (De rebus gestis Eugenii etc. lb. I. p. 33.)*

³⁷⁾ *Feldzüge d. Pr. Eugen. II. k. 143—144. l.*

³⁸⁾ *U. o. II. k. 124. l. E proviantház a mai Becsétől 3 órányira a Tiszánál feküdt.*

értesítvén, egyhangúlag a török sereg követe és üldöztetése mondatott ki, annál inkább, mivel a szultán minden valószínűség szerint Szegedet óhajtá megvenni. A herceg tehát a nap hátralevő részét a seregnek az útra való előkészítésével tölté, s este némely lovas csapatokat kémszemlére szerte küldött. Eközben az éj óráiban érkezett Zenta akkori szerb milicz kapitánya Tököli, hirül hozván, miszerint a szultán serege 10-én délben már Zentánál állott, s a vidéket azóta iszonyúan pusztítja. Eugen erre újabban, még az éjjel, egy 60 főnyi csapatot küld két hadnagy vezetése alatt a török tábor kikémlelésére, kik ez éjjel vissza nem is érkeztek.

Szeptember 11-én reggel, napfelkelte előtt, felszedette Eugen a táborn, s hadát 6 gyalog és 6 lovas dandárra osztva megindult akként, hogy a tűzérség középett, a podgyász pedig, 100 lovas fedezete alatt, hátul követte a sereget. Ily menetben dél-előtti 9 óráig haladt a fővezér, midőn az éjjel előreküldött két hadnagy futárai jelentették, hogy a kiküldött csapat török elő-őrsökre bukkant s azzal lövéseket is váltott. Erre tehát a herceg a két hadnagy segélyére egy csapat huszárt küldött, kik kevés idő múlva győztesen s a többi közt egy foglyul ejtett pasával tértek vissza. Ez Kücsüg Dzsáfer, a rumiliai helytartó volt, kit a szultán az osztrákok kémlelésére küldött. Eugen menetét tovább folytatva, vallatni

kezdé a basát, ki csakhamar kinyilvánítá, miszerint a szultán Thököly Imre javaslatára Szegedet kívánta kiostromolni, de miután annak erős fekvéséről és Eugennek gyors jöveteléről értesült, Zentánál megállapodott, hidat veretett s már ott átkelőben is van azon célból, hogy felső Magyarország, vagy Erdély ellen indulhasson.³⁹⁾

Kücsüg Dzsafer pasának Eugen előtt tett vallomása nagyban ellenkezik Dzsafer névtelenének fenmaradt adataival. Ennek előbb már idézett szavai szerint ugyanis, a szept. 6-ki kovili hadiértekezleten az ő urának, Dzsafer temesvári pasának, tanácsa fogadtatott el, mely szerint Kanizsánál a Tiszán át a temesi részekre lett volna a hadsereg átszállítandó. Raschid, az ozmán birodalom mult századbéli hivatalos történetírója, erről mit sem tud, és csak annyit említ, hogy a nagyvezér s a szultán Zentánál nem szándékoztak átkelni, s hogy az átkelés itt a vezérek erőszakos fellépése folytán történt. Dzsafer névtelene⁴⁰⁾ személyesen vett részt

³⁹⁾ *Eugen tudósítása a császárhoz szept. 14-ről. Militerische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen 1697—1698 Wien 1876. 53—54. l.*

⁴⁰⁾ „Dzsafer névtelene“ név alatt Ali Ibu Mohamed írt, ki valószínűleg temesvári születésű volt, s utóbb mint a szintén odavaló Dzsafer pasa pecsétőre, urát mindenütt követte. A kovili értekezlet előadása után ezeket írja: „ . . . másnap reggel (szept. 7.) kobila szigetnek irányából felkelvén, a kanizsai révet óhajtván, elindultak és 10 órányi földet tulhagyván a kanizsai révhez öt órányi utra eső helyen (Becse?)

az 1697-ik évi táborozásban s igen sok dolgról, melynek szemtanúja volt, fontos történeti jegyzeteket írt. De bár Dzsafer temesvári pasához való viszonya őt az intéző körökhöz igen közel hozhatta, az irataiban foglalt némely állítások vagy koholtak, vagy téves information alapulók. Részünkről főleg a kanizsai átkelésre vonatkozó részleteket történeti hitelűeknek nem tartjuk már azért sem, mivel a temesi részekre közelebb eső helyen, pl. Titelnél is lehetett volna átkelni, ha Kovilnál egyáltalán az átkelés határozatik el. Dzsafer névtelenének állításában tehát csak az ő ura, az öreg Dzsafer okosságának feltüntetését s a bekövetkezett vereség tulajdonképi okainak elpalástolását célozta. Musztafa felvonulása Kücsüg Dzsafer vallomását igazolta, s legvalószínűbb is az a terv, mely Szeged bevételét célozta. Hogy mindazáltal Zentánál tovább nem ment a sereg, erre nézve úgy apasa vallomásában foglaltak, mint a Raschid által emlegetett erőszak vihette rá Musztafát. Legalább Cantemir, ki Musztafa uralmának történetét megírta, szintén arról szól, hogy a szultán terve volt Szeged megtámadása, s csak utóbb mondott le ezen szándékáról, hogy Erdély és a felső részek ellen nyomuljon.⁴¹⁾

leszálltak és a következő reggel megindultak a nevezett révtől harmadfél órányi távolságu Zenta helységbe érkeztek". stb. (Repiczky Ford. Uj Magyar. Muz. 185¹/₂ évf. I. köt. 25. l.)."

⁴¹⁾ *Cantemir: II. Musztafa 45—46. §. Hamernél. VI. k. 637. l.*

Dzsaffer névtelene⁴²⁾ szerint a török hadak a kanizsai révtől harmadfél órányi távolra eső Zenta helységnél állapodtak meg. Szerinte a megérkezés után az előkelő tisztek bajnoki játékot tartottak, miközben a szultán a hid készítéséhez látott. A sereg zöme nem közvetlen a folyónál, hanem attól mintegy másfél órányira foglalt állást s szekérsánczot készített. A hid az nap egész éjjel és másnap délig készült, a midőn a szultán Musztafa és Özman pasákkal átkelvén, utána a

⁴²⁾ *Dzsaffer névtelene a zentai táborozásról ezeket írja: „Amint az előcsapatok megálltak, azon völgyben lóháton néhány perczig mulattak, miglen, a császár a baloldalon volt, ki lovát megfordítván, a főlovászok és bellagúkkal dzsirid (buzogány) játékhoz látott: Dzsaffer pasa, Jussufpasa szülisztiai bég s Uzun Ibrahim pasa-zade, Dzsidzsi Ali pasa együtt lovagolván egymással beszélgettek. Egy óra múlván Dzsaffer kérdé: „óh hát e helyen miért maradunk, mert dicső császárunk még delezéshez nem ült, hogy benne keressük az okot, mi tehát az oka?“ mondas közt a sürgönyt előreküldi. Ez visszatért azon üzenettel, miszerint a fővezér elől hidemeléshez fogott. Pasánk: „hát mily falu ez?“ kérdvén, „Zenta várának a helye“ feleltek a tájismerők. „Az istenért nem ez ama hely, hova hidat kellett állítani; Kanizsának réve ide két és fél órányi távolságra van, és az így történnék mi az oka?“ Lovát megsarkantyuzván, amint vele előbbre jöttünk, egybe tíz csolnakot vetettek a vízbe, és a hidfőhöz a karókat vervén be, annak fellállításához fogtak. A pasa aztán a fővezérhez ment, de ottani beszéde s a fővezérnek feleletéről mi hirt sem kaphattam, mindamelllett a pasa is leszálván lováról, a fővezérrel együtt a hidépítéshez láttak.“ stb. (Rep. ford.) Uj M. M. I. 25.*

jancsárok s többiek kezdék podgyászaikat átszállítani. Urának, Dzsafer temesvári pasának csapatai csak harmadnapon éjjel indultak az átkelésre, miután csak ekkor került rájuk a sor; névtelen irónk is velök költözött a túlpartra. A sereg átvonulása még be sem fejeztetett, midőn az osztrákok megjelentek. De a költözés nem is történt minden zavar nélkül, sőt ellenkezőleg nagy tolongással s meglehetősen rendetlenségben folyt. Minthogy a törökök tudomással bírtak Eugen jöveteléről, minden órában megjelenésétől tartottak, s a katonák egymást rémitve a vízbe ugráltak, vagy cél nélkül előre sietni akartak.⁴³⁾ Raschid még hozzá teszi, hogy a

⁴³⁾ *Dzsafer névtelene fentebb megszakított elbeszélését ekként folytatja . . . a hídhoz másfél órára levő seregnek azon helyeni sátorfeszítés parancsoltatván, ez le is települt és szekereit körül állítá. Azon éjjel folyván a munka másnap déltüli félszakraig a híd elkészülvén, legelől a császár és jürüklü vezér Musztafa pasa, továbbá Ozman pasa utócsapat főnök, a jancsároktáborra, vasasok és más félék egymás után kezdék podgyászaikat átszállítani, Intézkedés szerint Dzsaferre az átmeneti sor csak három nap múlva kerülhetett s így vele azon helyen maradtunk; elvégre harmadnapnak éjfelére hírt kapván a sátrakat felbontottuk s azon éjjel, hűve, hogy átkelendünk, megindultunk. A teher és embertolongság közt csak safej napján (vagyis másnap) érheténk a hídfőhöz és míg átkeltünk imaidő állván be e részen a reggeli imát mondtuk el, s a táborba menénk; az álmatlan egyének pedig aludni menvén, a tulparton maradt sereg fegyveresei szerfölötti őrizkedésből egymásnak ijedséget okozván, a*

katonaság a vezérek közt duló vizályt ismervén, a fegyelmet éppen nem tartá meg, hanem a vezényszót be nem várva, tilalom ellenére is a hidon át a császári kíséret után rohant.⁴⁴⁾

A török írók adatai bár teljes és megbízható képet nem nyújtanak a Zentánál átkelő csapatok állapotáról, mindazáltal egy pár odavetett megjegyzésük által is láttatják velünk egy erkölcsileg demoralizált hadsereg helyzetét. A vezérek egyenetlensége s ebből

vizbe ugráltak. Minek híre a táborba érvén, kiviláglott, hogy az emberek véleménye, miszerint a keresztény tábor közelget, gerjeszté az ijedtséget, mi valótlán lévén, minden ok nélkül vizbe ugráltak. Ezen csodálkozván és mindenki egyetmást beszélvén, az ellennek jöveteléről kétség nem volt ugyan, de az naponi érkezése nem volt valószínű. stb. (Rep. ford. u. o. I. 25.)

⁴⁴⁾ *Raschid történeti művének (Tarichi Raschid. 1740.) ide vonatkozó részletei Repiczky fordításában így hangzanak: „Végre Zenta nevű helységnél a Tisza partján ütvén fel sátraikat, a vezérek a temesvári oldalrai átmenetnek helytelen szándoklatában megrögzötten fejeskedvén, a fővezér a közvéleménynnek engedni kénytelen, Zentához közel a Tisza fölött egy hidnak építéséhez fogván és azt felállítván, a császárt némely környezőivel átszállítani kezdék. Azonban a seregnél volt emberek nagyobb része a főnökök közt kiütött villongást kitudván, azonkívül hogy gondolták, miszerint ez esemény veszélyt szülend, még arról is elegyedtek szóba a legalsóbbak, hogy ez által a fegyelem egészen felbomlik és az ellenségnek a császári táborra ütése annál könnyebb leend.” stb. (Uj Magyar Múzeum 185¹/₂. évf. I. k. 31. l.)*

kifolyó határozatlansága a hadjárat sikertelenségéről győzték meg a sereg minden egyes emberét; míg más részről az önbizalmat vesztett had az osztrák csapatok közeledtének hírére rémületbe jutott. Hogy a zavar teljes legyen, erre csupán a császári sasok megjelenése hiányzék.

Ilyen volt helyzete Musztafa seregének, midőn Eugen szept. 11. este felé dandárai-val Zenta alatt megjelent.⁴⁵⁾ A Zentától délre eső terület egészen egyenes, óriási sikot képez, melynek természetes szegélyét keletről a Tisza kanyargó habjai, nyugatról pedig a mintegy 20—25 meternyi magasságu u. n. oromi part képezi. Ezen magaslatok azok, melyekről Dzsafer névtelene is megemlékezik midőn bizonyos völgyről beszél. A Zentától nyugatra fekvő Topolya- és Csantavér-ről jövő utas bizonyára szintén völgynek nevezné a zentai sikot, mivel az oromi partokról való leereszkedés csakugyan annak tünteti fel; s mert e térség valaha a Tisza medrét képezhette, amint annak nyomait néhol maig is felismerhetni. Az őskori viz azonban a tengerek felszínének süllyedése folytán lassankint lehúzódott, minthogy valamint a többi

⁴⁵⁾ *Horváth Mihály (Magy. orsz. tört. VI. köt. 235 s. köv. l. Pest. 1872.) és Kerékgyártó Árpád (Hazánk évlappai 503. l. Bpest 1875) a többi íróktól eltérőleg hibásan helyezik az ütközet napját szept. 14-ére, miután Eugen hgnek ma már általánosan ismert hivatalos tudósításából csakis szept. 11-ikét olvashatjuk.*

folyamok, úgy a Tisza is mélyebbre ásta medrét a föld kérgébe, ettől fogva aztán az egykori meder szárazzá változott s az ősi partokat, az u. n. ormokat, a hullámok nem mosták többé.⁴⁶⁾ Ez lehet körülbelül eredete a zentai völgszerű síkságnak, mely most egyszerre világtörténeti fontosságra volt emelkedendő. A Tisza a község felett — mert még csak ennek volt nevezhető az akkori Zenta⁴⁷⁾ — hatalmas fordulatot képezett nyugatról kelet felé, s aztán — amint az egykorú hadászati térrajzon is látható — északról délnyugatnak hossz kanyarulatba megy át s két ágra oszlik. Ez ágak a mai Eugen szigetet zárták magokba, mely akkoriban sokkal messzebb benyult a bal part irányában a folyó közepére, s ennek folytán a jobb parttól sokkal távolabb feküdt, mint manapság.⁴⁸⁾

⁴⁶⁾ Hunfalvy J.: Magyar. orsz. term. viszonyainak leír. II. k. 611—618. l.

⁴⁷⁾ „Zenta est une espèce de petit bourg situé sur le bord occidental de la Theisse,” mondja róla a *Histoire du Prince Fr. Eugen* (Tom. I. P. 24.) francia írója 1743 körül.

⁴⁸⁾ Ma mindezt csak gyanítani lehet már, mivel sem a török, sem az osztrák feljegyzések a szigetről annál kevésbbé annak helyzetéről nem emlékeznek meg. Még a hadi térképen sincs feltüntetve mi sokakat azon feltevésre vezetett, hogy a sziget csak az 1697. évi ütközet után a vízbefult törökök testhalmazától képződött. Ilyenműtéves feltevéseket azonban egészen kizár a harc színhelyén jelen volt magyar fejedelem, Thököly Imre tanúsága, a szigetről határozott említést teszen. (l.

Ha e szigetet ignoráljuk, — amint azt valamennyi történetíró a terrenum nem ismerése folytán tette, — úgy merőben megfejtetlen marad a kérdés, miért akart a török éppen Zentánál átkelni. Itt tűnik fel egyik legegceclatansabb példában az események eldöntésére befolyó tényezők egyik legfontosabbikának, a talajviszonyoknak befolyása. Kétségtől akár lentebb, akár feljebb kísérli meg a szultán a Tisza mentén az átkelést, más és más eredménnyel eszközölheti azt. Talán sikerülhetett volna a hadnak teljes és sértetlen átszállítása akkor, ha az átkelés Zentától lejjebb történik; s ekkor az osztrákok ütközet nélkül, egy folytatódólagos hadjárat esélyeinek lettek volna kitéve; mit a török a temesi oldalon, főleg a csaknem teljesen védtelenül hagyott Erdély ellen nagy sikerrel kezdhet vala. Mig másrészt, ha az átkelés Zenta felett történik valahol, úgy talán még az átköltözés megkezdése előtt éri utol Eugen az erős török hadat s azt megtámadni nem merészli, vagy megtámadás

Uj Magy. Muz. 185¹/₂ I. 34—35.) Hogy pedig a ma már úgy szólván teljesen beiszapolt jobb Tisza-ágnak a 17. században rendes folyásu medre volt, Thökölyn kívül a város mult századbeli jegyzőkönyvei is igazolják, melyek szerint azon ágban még a század végén, de sőt a jelen elején is malmok működtek. Mi ma már teljesen lehetetlen levén, csak úgy képzelhető, hogy a folyó sodra idő folytán változást szenvedt, s attól fogva a víz árja többé nem a jobb, hanem a bal part felé gravitál.

esetén ki lett volna téve annak, hogy serege legyőzetik s így a török előtt egész Budáig sőt tovább is nyitva áll vala az ut. Mert az országban Eugen hadseregén kívül, számba vehető haderő nem létezett, tehát egy csapással óriási eredményeket tehetett volna tönkre Musztafa

Tehát mindkét esetben egészen más és az osztrákokra nézve mindenesetre hátrányos fordulatot veendett a hadjárat, ha a zentai tiszai terrenum kedvező volta a szultánt és vezérkarát úgy szólván nem kényszeríti az átkelésre. Egy nagyobb hadsereg folyamatosan való átszállítása még oly lassú folyású vizen is felette sok nehézségbe ütközik, minő a Tisza; minélfogva a folyónak két ágra osztása s az ekként képződött sziget felhasználása a török táborban levő mérnöki szakemberek előtt is kíváncsnak látszhatott.

Ily körülmények folytán állítottatott fel Zenta alatt ama hajóhid, melyről Eugen is megemlékezik.⁴⁹⁾ A hidfő a zentai (akkor fen állott) proviantháznál feküdt, mely épület — úgy látszik — némi sánczokkal is el volt látva. Ezen sánczok képezték alapját azon

⁴⁹⁾ *Eugen tudósítása a császárhoz: (Hist. du. Pr. Fr. Eugen tom I. p. 220.) „il étoit demeuré campé a Zenta et avoit fait construire un pont sur la Teisse, ayant pour cet effet fait transporter sur des chariots d'une nouvelle invention, tout ce que avoit été nécessaire pour cela car pendant tout l'hiver un ingénieur françois, fort habile en ce forts de machines, avoit été employé á cet ouvrage.“*

hatalmas földműveknek, melyek által a törökök a hidfőt rövid idő alatt megerősítették. Ezen retranchement mindenek előtt egy a proviantházat félkörben kerítő 500 lépés hosszú igen mély árokból állt, melyhez részint kívül, részint belülről az erős szekérsáncz csatlakozott. Ez képezte a hidfő belső védvonalát. Ezen kívül még egy a víztől a vizig, szintén félkörben mintegy 1000 lépésnyi sugárral képezett sáncz volt építve, mely mellvédekkel s kitörésre alkalmas nyílásokkal (Ausfallsöffnung) birt, de az osztrákok megjelenésekor még északnyugati oldala mint egy 700 lépésnyi közön befejezetlenül állott.⁵⁰⁾ E sánczok oly erősek és magasak valának, hogy róluk Eugen herczeg is csodálkozással nyilatkozott, ma már azonban nyomait alig ismerhetni fel.⁵¹⁾

⁵⁰⁾ *Feldzüge des Prinzen Eugen Savoyen. II. köt. 147. l.*

⁵¹⁾ *Eugen tudósítása a császárhoz. „ . . . ils étoient d'une hauteur prodigieuse et fortifiée d'une manière à ne devoir en apparence rien craindre ” etc. (Hist du Pr. Fr. Eug. tom I. p. 220.) A harcz színhelyén felvett katonai térkép alapján a mult évben ujabbán vizsgálat tárgyává tette e sorok írója az egykori tábor színhelyét, melyről a következőket közölheti. A szigettel szemben elterülő part síkjában az ott elterülő szőlők és szántóföldek miatt a sánczok nyoma csak helyenkint lelhető fel, s néhol a kiemelkedés, másutt a mélyedések mutatják a retranchement körvonalait. Legtisztábban az u. n. Nikola keresztjénél vehető ki az erődítésnek nyomai, mivel ezen térség legkésőbb került művelés alá. Egyébként*

A szultán és mintegy 1000 főnyi kísérete, valamint a tüzérség jó része a podgyászszal együtt már a tulparton és a hidon volt, a sánczokat pedig csaknem az összes gyalogság, némi lovasság s 100 ágyú védte. A szerte a vidéken portyázó pusztító csapatok az osztrákok közeledtére szintén a védművek mögé húzódtak vissza.

Eugen a császári hadakkal délfelől jöven, midőn jó távol volt Zentától, — mivel azon hirt, hogy az egész török gyalogság a Tiszán innen volna, elhinni képes nem volt, ezt megtudandó, — a lovassággal s némi tüzérséggel a tábortól elszakadva, előresietett s miután ezen menete közben nyert értesülések folytán a török sereg állapotáról mindinkább biztosabb híreket nyert, a törökök táborától egy órányira megállott, bevárando a gyalog-

a sánczokat ezen maradványokból rekonstruálni csak képzeletben lehet. De lekerülve a Tisza partja alá, mintegy 1500—2000 lépésnyi hosszúságban szabad szemmel is fellelhetők ama bevágások, melyek a víztől a vízig félkörben húzódtak sánczok végei valának. Ezen bevágások a part északi és déli részén körülbelül egyenlő számmal fordulnak elő s így megfelelőeknek vehetők. Alakjukra nézve a sáncz keresztmetszetét tüntetik fel: a külsők méret tekintetében a belsők felett állanak, amennyiben azok szélessége 3—4, mélysége $1\frac{1}{2}$ —2 méter emezek szélessége pedig $1\frac{1}{3}$ —2, mélysége 1— $1\frac{1}{2}$ méternyire terjed. E sáncz végeket, helyenkint megátsatván, azok fenekén kilőtt gránát s egyéb lövegeket, valamint emberi csontmaradványokat találtam mi a mellett látszik bizonyítani, hogy az elesett török harcosok egy része e sánczokba temettetett.

ság- és tüzérség hátralevő részét. Midőn ezek a délutáni órákban megérkeztek, a herczeg a harcrend (battaglia) felállításához fogott. A jobb szárnyat a Tiszáig toltá elő, a bal szárnyat pedig a sikon annyira nyújtá ki, a mennyire a csapatok száma megengedte. Mindkét szárnyat oldalvédekkel (Flanke) látta el, a bal oldalvédet kettős vonalban állítván fel.⁵²⁾

A bécsi cs. hadilevéltárból legújabbban Angeli őrnagy által közrebocsájtott okmányok alapján a hadosztályok beosztását és elhelyezését részletesen ismerjük. Ezek szerint a jobb szárny két hadvonalból és az oldalvédből állott gr. Heister Szigbert tábornagyról a következő csapatokból:

I-ső hadvonal; gr. Gronsfeld altábornagy
gr. Schlick és gr. Vitry vezérőrnagyok vezérlete alatt

Az ezred neve	Zászlóalj	Század	Ágyu
1. Savoyai dragonyosok . . .	—	5	12
2. Salm-féle gyalogság . . .	2	—	
3. Caprara-féle nehéz lovasság	—	6	
4. Metternich-féle gyalogság	1	—	
5. Gondola-féle nehéz lovasság	—	6	
6. Heister-féle gyalogság . .	2	—	
7. Gonsfeld-féle nehéz lovasság	—	6	
8. Brandenburi nehéz lovasság	—	3	
Összesen .	5	6	12

⁵²⁾ *Eugen tud. a császárhoz. Mil. Corr. 55. l. és Hist. du. Pr. T. Eug. tom. I. p. 226: „Je rangeai de telle forte l'Armée en bataille, que la*

II-ik hadvonal; br. Truchsess altábornagy
gr. Salaburg és gr. Herberstein vezérőrnagyok alatt

Az ezred neve	Zászlóalj	zárad	Ágyu
1. Sereni-féle dragonyosok .	—	5	
2. Darmstadt-féle nehéz lovasság	—	6	
3. Glöckelsberg-féle dragonyosok	—	5	
4. Heister-féle gyalogság . .	1	—	—
5. Vitry-féle „ . . .	1	—	
6. Herberstein-féle gyalogság	2	—	
7. Nehem-féle „	1	—	
Összesen .	5	16	—

III. A jobb oldalvéd állt ezen csapatokból:

Az ezred neve	Zászlóalj	Szárad	Ágyú
1. Rabutin-féle dragonyosok .	—	5	
2. Baden-féle gyalogság . .	2	—	
3. Truchsess-féle nehéz lovasság	—	6	2
4. Bagni-féle gyalogság . . .	2	—	
Összesen .	4	11	2

A balszárny szintén két hadvonalból s az oldalvédből állt, melyeknek vezérletével gr. Starhenberg Quido tábornok bízott meg.

droite aboutissoit au fleuve, et la gauche s'étendait dans la plaine aussi avant que la quantité des trou-pes que j'avois pouvoit le permettre.“

I-ső hadvonal; gr. Corbelli altábornagy
br. Hasslingen és br. Pfeffershoven vezérőrnagyok vezetése alatt:

Az ezred neve	Zász- lőalj	Szá- zad	Ágyú
1. Hohenzollern-féle nehéz lov.	—	6	10
2. Corbelli-féle nehéz lovasság	—	6	
3. Starhenberg-féle gyalogság	2	—	
4. Page-féle nehéz lovasság .	—	6	
5. Nigrelli-féle gyalogság . .	1	—	
6. Neuburg-féle nehéz lovasság	—	6	
7. Mansfeld-féle gyalogság .	2	—	
8. Page-féle nehéz lovasság .	—	6	
9. Mansfeld-féle gyalogság . .	2	—	
10. Styrum-féle dragonyosok .	—	5	
Összesen .	7	35	10

II-ik hadvonal; hg Vaudemont altábornagy
gr. Beust és hg. Lichtenstein vezérőrnagyok vezetése alatt:

Az ezred neve	Zász- lőalj	Szá- zad	Ágyú
1. Pálffy Miklós-féle gyalogság	1	—	—
2. Deutschmeister-féle „	1	—	
3. Marsigli-féle „	2	—	
4. Lichtenstein-féle „	1	—	
5. Szász lovasság	—	8	
6. Dietrichstein-féle dragonyosok	—	5	
Összesen .	5	13	—

III. A baloldalt véd állt ezen csapatokból:

Az ezred neve	Zász- lőalj	Szá- zad	Ágyu
1. Ismeretlen talán szerb gyság	4	—	—
2. Valószínűleg magyar huszár- ság és szerb milicz . . .	—	11	10
Összesen .	4	11	10

A centrumot végre, melyet Eugen hg. személyesen vezényelt, a következő csapatok alkották:

I ső hadvonal; valószínűleg hg. Commerçy, Börner, gr. Rabutin táborszernagyok alatt:

Az ezred neve	Zász- lőalj	Szá- zad	Ágyu
1. Dassau-Anhalt-féle gyalogság	2		
2. Szász „	7		
3. Solari-féle „	2	—	26
4. Brandenburgi „	2		
Összesen .	13	—	26

II-ik hadvonal; valószínűleg gr. Auersperg altábornagy, gr. Reuss táborszernagy, Röbel és Schlabrendorf vezérőrnagyok alatt.⁵³⁾

Az ezred neve	Zász- lőalj	Szá- zad	Ágyu
1. Szászországi gyalogság . ,	6	—	—
2. Brandenburgi „ . .	2	—	—
Összesen .	8	—	—

⁵³⁾ Lásd *Feldzüge des Pr. Eugen v. S. II.* köt. 150—151. ll. — A centrum két hadvonalának vezérei a fennmaradt hivatalos okmányban együttesen említetnek; az általunk itt közölt beosztás azért valószínűleges.

E táblázatok mutatják, miszerint az osztrák sereg combattans hadereje 51 zászlóalj gyalog, 112 század lovasból és 60 ágyúból állott. A sereg tehát az itt fel nem sorolt egyéb segéd csapatokkal együtt a 70000-nyi főt megközelíté.⁵⁴⁾

»Midőn minden készen volt — írja Eugen a császárhoz intézett tudosításában — és a hadsereg ily formán alakítva lett, nem több, mint csupán öt negyed óra választott el az esttől; minek folytán legott folytattam a menetet harcckészen.⁵⁵⁾ —

⁵⁴⁾ *Felette sajnálandó, hogy a cs. hadilevéltár itt közölt adatai a magyar csapatokról és vezéreikről meg nem emlékeznek. A zentai csatában részt vett főbb magyar tisztek közül gr. Pálffy János, gr. Dessewffy István tábornokok és Deákypál ezredes azok, kiknek neveit kitudnunk sikerült. Hasonlóképen vagyunk a csatában részt vett szerbekkel is, kikről szintén csak távollevő források alapján tudjuk, hogy Tököli Jován alatt harczoltak (Ljetopis 1861. évf. II. k. 177. l.)*

⁵⁵⁾ *Hogy a különböző írók által szerte hirdett ama tény, mintha Eugen hg az ütközet kezdetén egy, Bécsből küldött parancs folytán az ütközetbe ereszkedéstől eltiltatott — s hogy ezen tilalom áthágása miatt utóbb haditörvényszék elé állíttatott volna, ennek meszeszerű voltát talán fölösleges itt bizonyítgatni. Már Arneth (id. műve I. 458-9. l.) kimutató hogy ezt a mondát Rink találta ki; utána sokan, hazai íróink közül pedig míg Katona (Hist. Crit. R. H. XVII. köt. 46.) csak egyszerűen felmenti, addig Fessler (Die Gesch. d. Ung. IX. k. 467. l.) és Horváth (Magy. tört. VI. 236-7. l.) mint történeti tényt hozzák fel, valószínűleg Ferrarius után.*

Amint tovább haladva, Zenta közvetlen közelébe értem, csak egy pár ezer ellenséges lovast láttam magam előtt, és a futároktól újból értesültem, hogy ők az ellenség hidját, valamint az átköltözést s azt., hogy (ott) nagy zavarodás vagyon, szintén látták; ennél fogva én mindkét oldalvédről összesen 3000 huszárt és 3000 draganyost, valamint némi tűzérseget elvonván, minthogy ez említett hírek szerint az ellenség nagy zavarban költözködék által a hidon, annál fogva reméltem hátban támadhatni meg, mit annál kevesebb veszélylyel tehettem, mivel én az egész hadsereg által támogatva válék, minthogy parancsot hagytam hátra, mely szerint ők engem folyton csata rendben kövessenek.⁵⁶⁾

»Az ellenséges lovasság, melyet magam előtt feltűnni láttam, folyton jobban és jobban huzódott visszafelé; és tovább menve látható volt a zavar a hidon és innenső parton levő sok podgyász. Midőn ekkor én az ellenség sánczolatához egy ágyulövésnyire közeledtem, legott ágyuzni kezdtek rám, mire én is viszonoztattam a lövéseket, bár a hadsereg teljes rendben folyton előbbre nyomult. Ezután megparancsoltam, hogy az előbb említett 6 ezred minden zavar nélkül álljon vissza helyére addig, míg a hadsereg hátralevő része be nem érkezik, ami meg is tör-

⁵⁶⁾ *Eugen ekkor a Styrum-féle draganyos ezred élén nyomult elő. (Arneth: Prinz Eugen von Savoyen. I. 104.)*

tént; és így ezen rendben nyomultam elő az egész hadsereggel az ellenség sánczolata elé fél ágyulövésnyire; a napból azonban nem volt több hátra, csak egy pár óra*.

»A balszárnyát a bal oldalvéd néhány ezredével együtt a folyóvizig terjesztém ki, s ekkor láttuk csak, hogy az ellenség lovaságával a balszárnyat akarja megtámadni; amint azonban a folyóig terjeszkedtek, néhány ágyut legott leszereltettem, melyekkel folyton a hidat lövetém és a jobb szárnyon is hasonló intézkedést tettem. Utóbb minden oldalon egyszerre támadást rendeltem el, főleg — mint említém — azért, mivel a balszárnyról értesültem, hogy az ellenséges lovasság arra akar nyomulni, hol a part és a folyóviz közt mintegy 40—50 lépésnyi terület vagyon, és a honnan a miéink hátokba kerülhettek volna; ⁵⁷⁾ én tehát oly gyorsan, amint lehetett ágyukat, valamint a balszárny és bal oldalvédből gyalogságot rendeltem oda, még mielőtt a centrumsa jobbszárny a támadást megkezdte volna, és azok az ellenségre való tekintet nélkül borzasztó ágyu, kartács és puska tüzelést kezdtek; azután a balszárny említett gyalogsága csakhamar elő-

⁵⁷⁾ *Eugen ezen, a csata eldöntésére annyira fontos tért tudósításában egyszerűen „tér“-nek (endroit Spatium) nevezi; Arneth azonban igen találólag „Sandbank“-nak (fővénytortlat) mondja. E fővénytortlat a ma épp úgy, mint akkor is igen meredek part alatt terült el a sziget északnyugati csucsával szemben a Tisza árterében. Ma is látható.*

retört, s aztán az egész lovas és gyalog had oda nyomult, hol az ellenség már amazok miatt is, — mivel hátulról lövöldözték őket, — egy kissé zavarban volt. A retranchement. . . . oly erős és magas volt, hogy én meg nem foghatom, miképen vehette be azokat a gyalogság. A lovasság a gyalogokkal szintén egész a sáncokig nyomult elő; ott az ellenség tüzét kiállotta és ép úgy harczolt, mint a gyalogság, mit én még életemben soha nem láttam; amint pedig a balszárnny az említett módon előre hatolt, ekkor az egész hadtest összes erejével nyomult elő s ekkor már nem lehetett volna a harczosokat feltartóztatni. — A lovasságnak megadattván a jel a leszállásra és a kéz által való szabad tér nyitásra, erre ők bizonyos rendben rohantak át az árkokon, melyek az ellenség halottjaival voltak telve.«

»A balszárnny és a baloldaldvéd zászlóaljai elvágták az ellenségnek a hid felé való visszavonulási utját, s erre borzasztó vérengzés következett úgy a sánczokban, mint a hidnál és a vízben, hova az ellenség egy része azon hitben vetette magát, hogy még átmenekülhet. A katona anynyira fel volt dühödve, hogy csaknem senki nem adott kegyelmet, jólehet találkoztak egyes pasák és tiszték, kik sok pénzt ajánlottak; és innen van, hogy oly kevés foglyunk esett, kik szintén csak utóbb a halottak közül és a hid hajókból hozattak elő. Csak ezektől tudtam meg, hogy az egész ellenséges gyalogság az

innenső oldalon volt, a tulsón pedig nem több, mint csupán a szultán őrizetére rendelt egy pár ezer ember; annál inkább hihető tehát, hogy ez a vereség sok ezerre ment, mert a tul oldalra nem jutott át több 2000 embernél. ⁵⁸⁾

Mialatt az osztrákok ily győzelmes harczot vivtak, a törökök is erős küzdelmet fejtettek ki. A szultán a tulsó parton és pedig valószínűleg a mai csókai fensíkokon elhelyezett táborban levén, a hadseregnek a Tiszán inneni sánczokban lévő részére többé be nem folyhatott, de a vezér kar nagy része még mindig ide át volt s a védelem vezérletét Mohamed Elmas nagyvezér személyesen vitte. Mellette volt Magyar-ország bujdosó fejedelme is, Thököly, ki az osztrákok közeledtek hírére javaslá, hogy rontanák le a hidat s úgy várják be a keresztények támadását az innenső parton. Kétségkívül oly terv a mely még talán sikerre vezethetett volna, de a szultán el nem fogadá. ⁵⁹⁾

⁵⁸⁾ *Eugen tudósítása a császárhoz. Mil. Corr. 56—57. l. V. ö. Hist. du. Pr. F. Eugene tom. I. p. 226—230.*

⁵⁹⁾ *Hist. du Pr. Fr. Eugene. tom. I. p. 214. Thököly jóval utóbb a zentai csata után, midőn már Kisázsziában, Nikomedia melletti magányában visszavonulva élt, egy nála látogatást tett franczia nő előtt ide vonatkozólag a többi közt így nyilatkozott: „A szultánnak javasoltam, hogy a hidat töresse össze, hanem ő ijedtségében 1000 lovassal mindjárt*

A törökök egyik részén Dzsafer temesvári pasa és Fasli pasa, a „seregvezető“ állott, a másik oldalon pedig Ibrahim pasa az anatóliai csapatokkal harczolt.⁶⁰⁾ Cantemir szerint, ki jelen volt a harczban, a nagyvezér a pasákat, kik a spáhikkal már 24 óra óta átvonultak volt, a hidon gyorsan visszarendelé, s ezek midőn már a hid megtelt lovasokkal, gyalog jöttek át a nagyvezérhez, aki őket a mátyrhálálra lelkesítette. Ezek még engedelmeskedtek és rendelt helyeikre a sánczokba siettek.⁶¹⁾ Sebaszgiraj tatárjai pedig, kik előbb a sánczok előtt foglaltak állást, ekkor már szintén a földmivek mögé vonták magokat; midőn pedig az ütközet kezdetén egy ágyugolyó a nagy-

átment rajta s tanácsomat el nem fogadá. Erre a fővezérhez fordultam, s amint Eugen oly nagyra terjeszté ki seregét, hogy igazán elszántságnak kellett lennie a vele megütközni akarónál, a fővezértől 20000 harczost kértem, ő adott volna, de emberei már nem engedelmeskedtek; ezután csak 2000 lovas rohant ki, s lövészei Eugennek balszárnyát áttörik, de ő sebesen két vonalban néhány csapatot rendelt oda, s minden helyre jött; mire rohanni kezdenek és két helyen jutottak az első árkolatba, honnan a megfélemlített mozlimék a másikba vetették magokat, de eszmélethez nem juthattak, elanynyira nyomban követették őket a keresztények s mind egyig felkonczolták. stb. (Bonafont: Tekeli Heros de Hongrie. Uj Magyar. Muz. 1851/2. I. 33.)*

⁶⁰⁾ Hammer: *Gesch. d. osm. Reichs VI. köt. 639. s köv. ll.*

⁶¹⁾ Cantemir: *II. Musztafa. Hammernél id. mű. VI. k. 638.*

vezér sátrába esett, az ott időző tatárfőnök megrettenve, lovasaival a Tiszán tartózkodhatlanul átsietett ⁶²⁾

Ily körülmények közt a nagyvezér bár a zavart és fejetlenséget látva, nem remélhetett győzelmet, — mint Raschid megjegyzi, — »mégis Allah határozatából azt képzelvén, miszerint ha maga személyesen ennyi sereget és fegyvert oda hagyva valamiképen a tulpartra juthatna is, a császárnak haragja előtt még sem menthetné életét, bármily legyen is az eredmény, maradás és állhatatosságra határzá el magát«. ⁶³⁾

⁶²⁾ *Cantemir: II. Musztafa. Hammernél id. mü. VI. k. 638.*

⁶³⁾ *Raschid id. művében. (Repiczky ford Uj M. M. I. 32.) Dzsaffer névtelene, ki az ütközet folyama alatt a tulsó oldalon állott, a következőket írja annak lefolyásáról: „Ezalatt a gyalogságot a lovaság után vezetve sietés közt néhány belszolgával újra pasánk oldalához menni készülvén, már a tul részen harcznak volt nyoma, és ágyu és puskalövés hallatszott, mire lóra ülven és a tábortól elszakadván, a pasának oldalánál maradt volt kávéssal a pinczér és más öltönytárnokok jöttek elének s utközben velök találkozáván „Mégis jöttök“? kérdeve tőlük, ezek feleltek: „Pasának unszolására jöttünk, ki hozzánk: Menjetek, lódujlatok! beszédet intézett. Aztán a keresztény sereg is megérkezett s így áll a csata“. Sietve a hídfőhöz érvén, a közép csolnakokból három-négy a tul részről ágyuval zuzatván össze, a hídnak közepe vízbe süllyedt és a tul oldalon maradtak hol az árkokatokból hadakoztak, hol lélekszakadtan futva, magokat a vízbe vágták.“ (Repiczky ford. u. o. I. 26.)*

Az élethalálharcz közel két óráig tartott, miközben a török sereg s annak vezérei csaknem mind elhulottak. A pasák közül, akiket az ellen fegyvere megkimélt, azok a harc közben feldühödt jancsárok csapásai alatt hullottak el,⁶⁴⁾ vagy mint Dzsafer névtelene mondja, a vértanuság mézitalát kiürítették.⁶⁵⁾ Mire a harc véget ért éppen beesteledett. »E győzelmes esemény — írta Eugen — a nap és éj fordulánál végződött, és így mintegy a nap maga sem akart előbb távozni az égről, mielőtt fényes szemével császári felséged dicsőséges fegyvereinek teljes győzelmét befejezve nemlátta.«⁶⁶⁾

Eugen az ütközet eldőlte után még két óráig engedé katonáit zsákmányolni s csak esti 10 órakor fuvatta le őket. A hidhoz őrizetet rendelt, de a katonaságot az éjjel rendbehozni nem sikerült.

A herczeg másnap reggel a Tiszán át-

⁶⁴⁾ *Cantemir, Hammernél VI. k. 638. l. = „Tout les bachas ayant éti tués ou de la main des seditieux janisaires ou de celle des almands.“*

⁶⁵⁾ *Vége 20—30 ezer lövés történvén mindkét részről s a vész elmulván a tul parton maradtak, hogy leöletve a vértanuság mézitalát kiüríték, bevilágított.“ (Rep. ford.)*

⁶⁶⁾ *Eugen tud. a császárhoz. (Mill corr. 57 l.) V. ö. Hist. du Pr. Fr. Eugene I. 230. — „Cette grande et signalée victoire et cette bataille considerable finit avec de jour; et l'on auroit dû que le soleil n'avoit differé de se coucher, que pour voir triompher et éclairer des ses rayons les armes de Votre Majeste Imperiale.“*

kelve, hadát bizonyos rendben a török tábor „jól kiérdemelt” zsákmánylására bocsájta, s ekkor, mint maga a fővezér mondja, sokkal nagyobbnak mutatkozott az előző napi esemény, mintsem előbb hitték. Mert ugy a holtak száma, mint a hátrahagyott zsákmány minden képzeletet felül mult. Ágyu, lőszer, szekerek, nagy és kis barmok egész halmaza terült el előttök, míg a víztől félóránnyira a szultán hátrahagyott tábora várta őket. E táborban valamennyi sátor — köztük a szultáné diszes szerelvényeivel 10 háremhölgygyel, — tevék, lovak, ökrök, valamint a nehéz ágyuk, szekerek, zászlók, dobok s egyéb hadiszerek a győzők kezébe kerültek.⁶⁷⁾ Mint-

⁶⁷⁾ *A zsákmány egyik érdekes tárgya, melynek megtalálása folytán a nagyvezér eleste is bizonyossá lett, a birodalmi pecsét volt, melyet Mohamed nagyvezér, szokás szerűleg nyakában hordott. E gyűrűről Eugen is megemlékezik a császárhoz intézett tudósításában, sőt kijelenté, hogy magának tartja fenn a szerencsét, hogy azt a császárnak átnyújtassa. (Mél. corr. 59. l.) A jól értesült egykoru Cserey így ír e tárgyban: „Ott vesze mind a jancsár aga, mind sok basákkal együtt maga is a fővezér, kinek nyakából, mikor a holttesteket fosztogatnák, — egy muskotályos a császár arany pecsétjét levoná s Boér Simon, ki akkor Rabutin mellett Erdélyből tábori commissarius vala, meg látván a pecsétet, a muskotályostól felváltá és Eugenius hűhez vivén, ott ismerék meg, hogy az a török császár pecsétje s arról tudák meg, hogy a fővezér elesett; használta is Boér Simonnak, mert a fogarasi főkapitányságot adák neki annakutánna.” (Cserey M.*

hogy azonban a tűz még a csata folyama alatt kiütött volt a török táborban, Eugen a még megmenthető tárgyak oltását is elrendelé, bár mindent megmenteni már ekkor nem sikerült.

Mialatt a tábor zúkmányoltatott, huszár csapatok az ellenség üldözésére mentek 4—5 mértföldnyire a Tiszától, kik miután a hátramaradt török menekülőket s az utközben elhagyott podgyászt harácsolták, Eugen hg maga is Glöckelsberg ezredest 600 horvát dragonyos lovassal küldte az ellen üldözésére ki csapatával egész csomó fogolylyal és egyéb zsákmánnyal tért meg. ⁶⁸⁾

Ezek után Eugen a zsákmányt, valamint a hajóhid maradványait összeszedve s részletes jegyzékbe véve,— úgy látszik harmadnap halottai eltemetéséhez fogot, s aztán nehogy seregében a még mindig eltemetetlen hullák folytán ragályos betegségek harapódzanak el, szept. 14-én Zentátólészak felé in-

Historiája 1852. kiad. 260—261. l.) E pecsét ma is a bécsi császári kincstárban őriztetik.

⁶⁸⁾ *Eugen tud. a császárhoz. Mill. Corr. 60 l. V. ö. Hist. du Pr. Fr Eugene I. 235. „Les hussars et reste de la cavallerie tout à la poursuite des ennemis et ils ramenant du butin 4—5 lieue d'ici. Ils font aussi beaucoup de prisonniers, et trouvent par-tout quantité de corps morts, et plusieurs piéce de canon qu'ils ont abandonnées en s'enfuyant. Cela m'a obligé d'envoyer de se côté-la le colonel Glöckelsberg avec 600 chevaux, pour charger l'ennemi en queue et pour faire encore s'il est possible du butin et des prisonniers.“*

dult és a kanizsai és zentai határ vonalán szállott táborba.* Miután Vaudemont herceget még nyomban a csata után csekély futár csapattal Szegeden át Bécsbe küldte a győzelem hírével, most szept. 15-én innen írta azon történeti fontosságú sritkasép hadijelentését, melyben a zentai ütközetet caesari stylban ecseteli. E jelentéssel gr. Dietrichstein dragonos ezredes küldé a császárhoz.⁶⁹⁾

* *A zentai nemes Millinovity család örökösénél lévő egy oklevél szerint Eugen hg Zentáról való távozta előtt egy Millinovityot az itteni fossatum hadnagyává nevezett ki.*

⁶⁹⁾ *Eugen ezen jelentése kapc.án terjesztette fel azon kimutatásokat is, melyek a zsákmányt leltárilag tüntették fel. Ezek szerint a császáriak kezébe: 80 ágyu, 28000 kgr. löpor, 19000 kgr. puska-töltény, 5400 ágyu golyó, 523 bomba, 6300 granát, 62 hajó, 173 gerenda, 19 vasmacska stb. (Hammer szerint) 6000 teve (?) 15000 ökör, 7000 ló, stb. 9000 szekér, számos dob, fegyver, zászló és lófark, 2027 drb különféle sánczeszköz stb. Csaknem valamennyi történetírónk műveiben találkozunk azon felette téves adattal, mintha e csatában a török birodalmi, — vagy legalább is — tábori pénztár 3 millió forinton felüli értékű kincsekkel szintén a császáriak kezébe esett volna. Ezt oly tekintélyek, mint Hammer (Gesch. d. osm. Reichs VI. 641. l.) Kotona (Hist. crit. Reg. Hung. XVII. 40—46.) Feszler (Die Gesch. d. Ung. IX. 470.) Horváth (Magy. orsz. tört. VI. 236—7. l.) és Szalay (Magy. orsz. tört. V. 565. l.) állítván, nem csoda, hogy egész napjainkig fentartá magát e hir. A közelmúlt években azonban Angeli őrnagy ur a hadilevéltárból közlött okmányok alapján ez állítás alaptalanságát teljesen bebizonyítja. Nekünk pedig*

Az osztrákok győzelme aránylag nem nagy áldozatba került, mert a fennlevő adatok szerint az egész sereg vesztesége holtakban 28 tiszt, 401 ember; — sebebsültekben 133 tiszt, 1465 ember, 3533 ló és 16 ökörből állott. ⁷⁰⁾

E szám csaknem hihetlennnek tűnik fel, midőn azt halljuk, hogy a törökök részéről közel 30000 ember vesztette e harcban életét. Eugen hg a török veszteségével mindaddig nem volt tisztában, míg Péterváradról Nehem tábornok bizonyos információk alapján meg nem tudta s vele nem közölte az elesett vezérek névsorát. Csak ekkor, szept. 22-én, írhatta meg a császárnak. ⁷¹⁾ Innen és Raschid török írótol tudjuk, hogy a következő főbb tisztek veszték el: Elmas Mo-

nem marad más hátra, mint az a feletti csodálkozás, mikép tarthatá fenn magát e falsum annyi ideig mindannak daczra, hogy Eugen ez óriásiösszegről egy szóval sem emlékezett, sőt a csata után is folyton pénzzsükségről panaszkodott.

⁷⁰⁾ A részletes kimutatás szerint I) a gyalogságból elesett: 1 alezredes, 1 őrnagy, 5 kapitány, 4 hadnagy, 5 zászlótartó és 263 ember; megsebesült: 1 ezredes, 4 alezredes, 16 kapitány, 28 hadnagy, 7 zászlótartó és 1112 ember. II) A lovas-ságból elesett: 12 tiszt, 128 ember; megsebesült 47 ember. III.) A táborkarból megsebesültek: gr. Heister tábornaszernagy, br. Pfeffershofen és gr. Vitry altábornaszernagyok könnyen, végre gr. Reuss tábornaszernagy súlyosan, ki utóbb Szegeden sebeiben meg is halt s ott a szt. ferenciek templomában temettetett el. (Feldzüge d. Pr. Eugen. II. köt. 156. l.)

⁷¹⁾ Eugen levele a császárhoz. (Mil. corr. 74. l.)

hamed nagyvezér, ⁷²⁾ Ibrahim pasa, Dzsafer temesvári parancsnok, Misirli Oglu anatóliai helytartó, Fasli pasa, adanai kormányzó, Baltadzsi Mohamed, a jancsárok agája, Ibrahim diarbekiri bég, Szugla szandzsák, néhány alhelytartó, főnök, jancsár főnöki helyettes, a főagarász, a főidéző, a vasasok és tüzérek fővezére, 57—58 jancsár ezredes, 20-nál több önkéntes lovasaga, 10-nél több ezredes ⁷³⁾ Ami a tiszteken kívüli veszteséget illeti, az adatok eltérők. Eugen a császárhoz irt tudósításában az elesett harczosok számát nem

⁷²⁾ *A magyarországi százados török harczokban Zalánkemen és Zenta egyedül állanak, mint oly ütközetek színhelyei, hol egy-egy nagyvezér halálát lelte*

⁷³⁾ *Raschid id műve (Rep. ford. id. helyen.) Hammer egy, a zentai csatáról kiadott s a müncheni könyvtárban levő olasz Relatio-ból az elesett vezérek névsorát a fentebbiektől eltérőleg így közli: Elmas Mohamed pasa nagyvezér, Dzsafer adanai helytartó Ibrahim anatóliai helytartó, Fasli pasa boszniai helytartó, Baltadzsi Mohamed jancsár aga, 13 beglerbég, köztük a rumiliai, diarbekiri, amasiai merasi, szughlai, 3 jancsár ezredes, a tüzéség vezére. 20 alajbég, 30-nál több aga. (Gesch. d. Osm. R. VI. 754. l.) Az 1698. évben megjelent „Welt Fama“ 259. lapján ezen névsort közli: Elmas Mehemmed nagyvezér, Missirli Oglu, Ibrahim pasa, anatóliai kormányzó, — Dzsafer pasa rumiliai kormányzó, — Dzsafer pasa temesvári parancsnok, — Fasli pasa adanai helytartó, — Ibrahim pasa diarbekiri kormányzó, Mahmud pasa jancsár aga, 11 másodrendű pasa, 54 jancsár kapitány stb. (Welt Fama. Augspurg. 1698.)*

emliti, de nem is említheté, s csak annyit jegyez meg, hogy a veszteség nagy lehetett. A keresztény írók 30000-re teszik az elesett törökök számát,⁷⁴⁾ a törökök azonban ezt reducálják. Mindenesetre bajos a veszteség megállapítása, minthogy azzal sem lehetünk tisztában, tulajdonkép mennyi volt a Zentánál harczoló török sereg. Közönségesen százezerre teszik.⁷⁵⁾ Raschid szerint a seregnek csupán $\frac{1}{6}$ -ad része hullott volna el, mi körülbelül 14000 embert tenne ki;⁷⁶⁾ Cantemir a hivatalos kimutatás nyomán, kimutatá, hogy a veszteség 14070 jancsárból, 3700 szövetségesből és 7000 albániai emberből állott, a tiszteken kívül, mi összesen körülbelül 25000 embert tesz ki, és e szám még legvalószínűbb.⁷⁷⁾

⁷⁴⁾ *Hist. du Pr. Fr. Eugene. I. 218—219. Ferrarius: De reb. gest. Eugenii lib. I. p. 40 Wagner: Hist. Leop. Magni C. A. tom. II. p. 345.—23.000-ről szól.*

⁷⁵⁾ *Eugen hg szept. 7-én kelt levelében a szul tdn hadát 40—50000 emberre becsülte. (Mül. corr 49—50. l.) Ferrarius (De reb. gest. Eug. lib. I p. 37—38.) a török sereget 60000-nynél többre teszi. Thököly végre határozottan 100,000-ről beszélt. (Bonafontnál id. hely.)*

⁷⁶⁾ *Raschid fordítója megjegyzi, hogy a török szövegben előforduló cümme=nyolczad, tollhibából áll cülsi=negyed helyett; ha ez utóbbi állana, úgy kijönne a nyugati írók által emlegetett 30000-es szám. Azonban, ha a török had 100000 emberből állt, úgy e szám még mindig nem jönne ki. Tehát felesleges minden okoskodás.*

⁷⁷⁾ *Hammer: Gesch. d. Osm. Reichs. VI. köt. 641. l.*

III.

A csata jelentősége és politikai eredménye.

 nemzetek nagy összemérkezései, melyeket a történet csaták neve alatt ismer, psychikai elemzésekben egy nagy és örökös mozgalomnak, a létérti küzdelem eredményeinek tekintendők. A világtörténet nagy csatáiban mindenütt ki lehet mutatni az azt előidéző közelebbi okokat; itt egy nemzet terjeszkedési vágyát, ott egy fejedelem kapzsiságát hozván fel, s ezzel a háboru okait megfejtettnek s politikailag legtöbb esetben igazoltnak tartjuk. Pedig az a harc egy emelkedettebb szempontból tekintve, csak egyik szeme azon óriási lánczolatnak, mely ősidőktől fogva egész napjainkig huzódik, melyet újabban egy nagy szellem a »lét harcának« nevezett. E szempontból tekintve a Zentánál lefolyt eseményt nem láthatjuk abban pusztán II. Musztafa személyes terveinek bukását, nem Lipot császár jeles vezére, Eugen, egyéni képességének sikeres érvényesülését; a zentai csata

ennél sokkal nagyobb valami. Az a nap egy óriási s századok óta folyton tartó küzdelem fordulópontja lett, mely kelet és nyugat közt a török és osztrák-magyar birodalmak tettelegesen fellépésében folyt. Utójáték egy, Magyarországon lejátsszódott, s előjáték egy Törökországban lejátsszandó nagy drámához.

Ha a csaták nagyságát nem az abban részt vett haderő, s nem az öldöklés tartama szerint, hanem, mint valóban kell is, az általa elért eredmények nagysága és kihatása alapján mérlegeljük, úgy Eugen zentai győzelme a világtörténet legnagyobb csatái egyikét képezi. De nagy volt ez ütközet akár a harczosok erélyét, akár a haderők számát, akár a benne szereplők személyét tekintjük is. Tehát úgy politikai, mint hadtörténetileg egyaránt tanulságos és nevezetes.

A következmények megmutatták, miszerint a török birodalom 1697. óta Magyarországon támadólag többé fel nem léphetett, s így e területén való hatalmának tartama csak időkérdése volt. A zentai csata által ejtett csapás folytán annyira erőtlenné vált a szultánok hadereje, hogy az osztrákok minden további nagyobb hadműveletei nélkül is be kellett következnie a békének. Mert az államszervezet nem volt már többé olyan, mely a hadseregeket mintegy varázsütésre előteremthette volna. A regressiv irány, mely a törököknél úgy erkölcsi, mint politikai téren már egy század óta érezhető volt, előbb-utóbb a nagyhatalmi állás elvesztésére

vezetett. Nagy Szulejmán, ki az ozmán hatalmat a XVI-ik században tetőpontra emelé, óriási birodalmat alkotott, mely bármily erős szervezettel lett ellátva, a jancsárok és nők befolyása alatt elsatnyult, utódai által sokáig rendületlenül fentartható nem volt. Nem szólhatunk azonban e helyen a török birodalom egyetemes sülyedésének phazisairól, s azért csak a magyarországi viszonyokra szorítkozunk. Felette téves volna azt hinni, hogy a törökök politikai háttérbe szorulása egyedül e birodalom belső sülyedésében keresendő. Kétséggkívül egyik legfontosabb tényező ez volt. De nem kevésbé mély befolyással volt erre az eme nemzetet környező országok állás foglalása is. Mindaddig, míg közép Europa népei az egymás közt a politikai tulsuly miatt folyó küzdelmekben az európai concert megállapításának szükségességét be nem látták; ez időköz alatt Törökország támadásai, főleg némely nyugati állammal, mint Velencze és különösen Francia országgal fenállott szövetsége folytán, rendszerint sikerültek. Mert a szultánok előnyomulási utjába eső kisebb-nagyobb országok, önmaguk erejére utaltatva, nem sokáig védhették meg függetlenségöket; minek folytán a Balkán félsziget tartományai s utóbb a hasonsorsu Magyarország nagy része is szintén török uralom alá került. Ez volt a török birodalom nagyságának kora.

Midőn azonban, mint már a bevezetésben láttuk, a nyugati államok a politikai

sulyegyen eszméjével lassankint megbarátkozni kényszerültek; midőn ennek folytán a hosszas politikai és vallási háborúk nyugaton ritkábbakká váltak: ekkor a német-osztrák birodalom tulysulya kelet felé mindinkább emelkedett s a töröknek magyar területről való kiszorítása szintén csak időkérdésévé vált. A német birodalmi hadak mind sűrűbben kezdtek császári rendelet folytán magyar földön operálni, s a birodalom hadvezéreinek taktikai ügyessége folytán a visszahódítás nagy műve mindinkább közelgetett befejezéséhez. A 16 éves háború, melynek utolsó és döntő mozzanata Zentánál folyt le, befejezé főbb részeiben a felszabadítási harcokat, minthogy a törökök kezében ekkor az u. n. temesi bánság területén kívül egyéb nem maradt. « Semmikétség nem lehet az iránt, — itéli az ujkor egyik nagy történetírója — Arneth, hogy a zentai csata a tizenhetedik század eme fényes haditénye, egyike a legszebb győzelmeknek, melyek annak tartama alatt vívattak. Mert ez egyetlen csapással megváltoztatta a törökök elleni hadviselés egész menetét. A veszélyesen szorongatott védekezőből egyszerre semmi által fel nem tartóztatható támadó lett, s az éppen nem a törökök érdeme, hogy a zentai csata rájuk nézve nem oly vérszteljesen ütött ki, mint eleinte látszott. » ⁷⁶⁾

⁷⁶⁾ Arneth: *Prinz Eugen von Savoyen I.* 106. *Érdekes ide vonatkozólag az egykorú s különben mély belátású Cserey-t is hallanunk: „a török any-*

Eugen Zenta és Kanizsa közötti táborból a császárhoz intézett tudosításában hüenfesti a csapatok magatartását s az egész diadalt drámai élénkséggel állítja szemünk elé. Igaz ugyan, az ütközet színhelyének természetes fekvése s a támadási vonal nem volt oly jellegű mely akár egy nagy népcsata, akár egy hatalmas erőd ostrománál nagy szereppel játszhatik; mégis a küzdelem olyan volt hogy még egy oly hadvezért is, mint Eugen, ki a csaták mezején növekedék, azon nyilatkozatra birta, hogy ő ahhoz hasonlót még életében nem látott. »Az összes vezérkari férfiak, — írta Eugen, — a tisztek és a közemberek vitézi harcziaságát az én gyenge tollam eléggé ki nem emelheti; annál kevésbé alkalmas dicsérés vagy dicsőítésre.« »Bizonyára — folytatja tovább — voltak némelyek, kiknek alkalmuk volt, hogy mások felett kitüntessék magokat, de nincs valamenynyi közt egy sem, akitöbbit ne tett volna kötelességénél.« ⁷⁹⁾ Főve-

nyira debilitálódekk azzal a harczczal, soha többször magát nem reparálhatá, hanem nagy gyalázattal s kárával kényszerítették megbékélni a némettel, oly conditiokkal, melyekre miolta a török birodalom kezdődött, soha a török semmi ellenségével meg nem békéltett vala, Eugenius hg pedig örökké való hirt-nevet nyere magának.« (Hist. 261. l.)

⁷⁹⁾ *Eugen tudosítása a császárhoz. (Mill. Corr 57—58. l.) V. ö. Hist. du Pr. Fr. Eugene I. 232—233. Il est orai et je ne saurois pas dire le contraire, qu'il y en a eu quelques uns qui ont eu*

zér katonáinak küzdelmét ennél szebb és ennél többet mondó szavakkal még aligha fejezte ki, és az osztrák hadsereg ennél nagyobb dicséretben valaha alig részesült. Ha nem tudnók is az ellenfél veszteségének nagyságát; ha nem ismernők a császári csapatok magatartását: e pár szó elég lenne a zentai csata hadtörténeti fontosságának megítélésére.⁸⁰⁾

A zentai győzelem, mint szerencsés fegyvertény, nemcsak politikai kihatással és hadtörténeti fontossággal bírt, hanem közvetlen megtörténte után az udvar körében és a birodalom minden részében általános örömet és lelkesedést keltett. Mind az udvar, mind a birodalom népei szakadatlan aggodalommal várták az 1697. évi háboru esélyeit, s

plus d'occasions que les autres de donner de preuves de la grandeur de leur courage; mais cela n'empêche pas que je ne puisse assurer en sincérité Votre Majeste Imperiale qu'il n'y en a pas un seul qui ne se soit parfaitement acquité de son devoir."

⁸⁰⁾ A zentai ütközetet az újkor nagy csatáival összevetve, azt látjuk, hogy a combattans haderők létszámdra nézve is egyike a legnagyobbaknak. Míg ugyanis a Zentánál résztvett összes csapatok a 150 ezret minden valószínűség szerint meghaladták, addig a páviai (1525) csatában 40 ezer, a mohácsiban (1536) 130 ezer (?), a lepantóiban (1571) 50 a prágaiiban (1618) 40 ezer, a lützeniben (1632) 70 ezer, a sassbachiban (1675) 60 ezer, a bécsiiben (1683) 260 ezer (?) a zalánkemeniben (1691) 160 ezer (?), a narvaiban (1701) 88 ezer, a lipcseiben (1813) 130 ezer ember vett részt.

minthogy a közvetlen előző években az osztrák fegyvereknek a szerencse nem igen kedvezett, az Eugen szellemét nem ismerő körök, ez évben a törökök félelmes hadával szemben nem nagy reményekre vélék magokat feljogosítottaknak. Képzeltetni tehát, hogy annál fokozottabb lett az öröm a Vaudemont hg által Bécsbe vitt győzelmi hír hallatára, s annál nagyobb a lelkesedés a birodalmi had és Eugen vitézsége felett. A császári város szept. 21-én ünnepélyes Te Deummal s körmenetekkel ülte meg a zentai csata emlékét mely napon egész Bécs ünnepies színt öltött.⁸¹⁾ Az épületek és terek feldíszítettek, diadaloszlopok állítottak, ⁸²⁾ s nép között az ütközet emlékére vert pénzek osztattak ki. ⁸³⁾

⁸¹⁾ *A csata emlékét 1815. óta M. Antal városa jegyző kezdeményezésére a zentaiak minden évben szept. II-én megülték, mignem 1878-ban a törökök iránti rokonszenv megszüntette. Az ünnepély rendszerint Te Deummal kezdődött, mit a szíjeten rendezett nagy lakoma követett.*

⁸²⁾ *Egy ily diadaloszlopon állítólag ezen felirat volt olvasható: „Vienna ad Zentam servata.“*

⁸³⁾ *Az ütközet emlékére vert érmek ma már oly annyira ritkák, hogy gyűjteményekben is alig lelhetők. Talán nem fölösleges, ha leírásukat itt közöljük. Ez emlékérmek egy faja az, melynek előlapján (avers) Eugen hg mellkepe: „Haud ulli veterum virtute secundus. Mem(oria) aeter(na) Prin(cipis) Sabaud(iae) sum(morum) exerc(itum) caes(arium) ductoris“ felírással. Hátlapján (revers) pedig a savoyai hgi czimer két folyót személyesítő nő feje felett: „Semper honoratus nostris celebrabitur undis.“ — „Gloria christianorum 1697.“ „Tres potuit comple-*

A császár a még mindig Zenta felett táborozó Eugennel ugyanez nap írásban tudatta legmagasabb örömét és meglegedését, szept. 27-én pedig a vezérkar, különösen pedig a lengyel s szászországi és a brandenburgi fejedelem segéd csapata összes főtisztjeinek hasonlartalmu levélben köszöné meg az uralkodó az ütközetben tanúsított hősiességet.⁸⁴⁾ Utóbb pedig tömeges előléptetés történt.⁸⁵⁾

Eugen hadvezéri hírnevét a zentai győzelem alapítá meg, mely bevezetés volt a fényes csaták azon hosszú sorához, miket a következő hadjáratok alatt vivott.⁸⁶⁾ Takti-

re duces fregitque furentum cunctando vicitque manu victumoque“ felírásokkal. Egy más érem előlapján: a zentai csata látképe, ezen bibliai felíráttal: Interfecit exercitum eorum et subvertit rotas curruum ferebanturque in profundum. (Exod. XIV.) A hát-lapon a Tisza folyó personificált alakja egy öreg képében, ki jobbáiban pilmaágut, baljában pedig egy ércztáblát tart, melyről e szavak olvashatók: „Auspicius Leopoldi Magni. Virtute Eugenii Sabaudiae ducis, exercitus Turcicus clade XX. millia hostium facta, primariis ducibus deletis castris universis tormentis XCVIII. omnique apparatu bellico interceptis, caesus profligatur die II. septembris MDXCXVII.

⁸⁴⁾ A császár válasza Eugenhez (Mil. Corr. 457—458). A császár levele u. o. 459. l. Ez utóbbi kelt 1697. szept. 27.

⁸⁵⁾ Vaudemont hy és Gronsfeld gr. nyomban a csata után lovassági tábornokokká neveztettek. — (Feldz. d. Pr. Eugen II. k. 159. l.)

⁸⁶⁾ Arneth; Prinz Eugen v. S. I. 106. — Az

kájának legjellemzőbb tényezői a jószámitás az ellenfél kedvezőtlen helyzetének felhasználása, a gyors elhatározás, s annak perfect kivitele ez első »saját szakállára« vivott ütközetben már oly szembetűnően nyilvánult, — hogy a nyugat bámulatát is felkelté.⁸¹⁾

1713—15-iki pozsonyi országgyűlés Eugen hgnek érdemét méltanylanaó, őt az ekkor alkotott I-so decretum 130-ik cikke értelmében a magyar indigenatussal felruházta, minek folytán törvényeinkben a zentai diadal illó megörökítést nyert. Az ide vonatkozó részlet így szól: „Status et ordines grata memoria recolentes eximia complimorum neroicorum actuum merita, conulatissimaeque ac proficuae servitiae serenissimi principis, domini Francisci Eugenii Ducis de Sabaudia et Pedemontio, aurei veteris equitis, campi marschalli, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis unius reginimae coronelli etc quae idem praetitulatus dominus Princeps in quibus vis occasionibus bellicis et campestribus expeditionibus in hoc regno Ungariae; vitam fortunaeque suas aperto discrimini exponendo, et notanter in memorando illo anni 1697. ad fluvium Tybiscum, locum quae Senta nominatum, cum jurato Christiani nominis hoste, ipso quoque Turcarum Imperatore praesente, inito conflictu, insigni de eodem hoste reportata victoria, memoratoque Regno isthoc Ungariae post cruentissimam barbarorum stragem in majorem securitatem reducto; cum immortalis nominis sui gloria, Augustissimi domui Austriacae et Sacro quoque hujus Regni Ungariae diademati exhibuit et impedit ac in praesentium quopue pari constantiae zelo exhibet et impedit.“ etc. etc. Corp. Jur. Hung. (tom II. Tyrnaviae 1751.) Caroli VI. Imp. Decr. I. art. 130.

⁸¹⁾ A németországi silány időszaki sajtó különösen telve volt Eugen méltó dicsőítésével. Így az

De nem kevésbé emelte a zentai győzelem az osztrák hadsereg tekintélyét is bent és kint egyaránt; mi igen fontos volt. Azt látjuk ugyanis, hogy a XIV. Lajossal 1688. óta kétes sikerrel folyt háboru 1697. őszén egyszerre megszakad s az okt. 30-iki ryswicki béke jött létre, melyben a különben hatalmas s legyőzöttnek éppen nem tekinthető ellenfél lemond a német birodalom rovására kezdett hódítási terveiről. E változás létrejövetelében a zentai győzelem erkölcsi hatását fel nem ismerni lehetetlen.

Ez ütközet politikai hatásának jelentőségéből végre nem hogy le nem von, de sőt inkább nagyban emeli azon körülmény, hogy Eugen részint az évszakok előrehaladottsága, legfőképpen pedig a hadseregben általánosan érzett különböző szükségletek miatt, a győzelmet nyomban ki nem zsákmányolhatta. Hogy a birodalom pénzügyei ez évben mily rossz lábon álltak, azt már föntebb láttuk; s hogy az ezen háboru céljaira nagy nehezen előteremtett összegeket

augsburgi „Welt-Fama“ 1698. év folyama is ismeretvén a zentai ütközetet, a közvetlenség hatása érdekesen nyilvánul annak minden sorában. (L. *Welt Fama. Augspurg. 1698.*) A Bécsben 1697. szept. 14-én megjelent relatio, melynek címe: „*Erfreuliche Zeitung von dem den 11. szept. 1697. wieder die Türken bei Zenta in Hungarn erhaltene Sieg*“ — szintén érdekes, bár történeti értékkel éppen nem bírhat. — A szintén egykorú Voltaire ítélete szerint a zentai csata „megtörte az ottománok gőgjét.” (*Siècle de Louis XIV. tom. I. chap. 17.*)

a közel négy hónapig tartó táborozás teljesen felemészté, nemcsak hihető, hanem erről Eugen levelei is tanuskodnak.⁸⁸⁾ Legnagyobb volt a hiány élelmi szerekben, mint-hogy a sereg rendelkezésére álló élelem fogytán vala, a Tisza vidéki proviantházak pedig, melyek előrelátólag jól fel voltak szerelve, a törökök által feldulattak; Eugen serege pedig naponta 50000 adag eleséget fogyasztott.⁸⁹⁾

Egy oly erős ostromához tehát, mint a minő akkor Temesvár volt, Eugen nem foghatott már azért sem, minthogy az ősz előrehaladt s a hosszas esőzések a teljesen utaltan temesi részeken az előhaladást, főleg a nehéz ostrom ágyukra nézve, csaknem teljesen gátolták. Ehez járult, hogy Temesvár a természet és a török kezek által, mint az ozmán hatalom utolsó bástyája, oly annyira meg volt erősítve, hogy annak ostroma kétségkívül benyult volna a télbe.

E tényezők voltak azok, melyek Eugent arra birták, hogy a Temesvár elleni hadműveletekről lemondjon, de más részt, miután rosszul fizetett katonáit a Zenta körüli sivár vidéken táp- és tüzelőszerek hiánya folytán a feloszlás veszélye nélkül nem tarthatá, arra törekedjék, hogy a cs. udvari haditanácsot a Temesvár elleni vállalat czélszerűtlen- és le-

⁸⁸⁾ *Eugen levele a császárhoz szept. 22-ről. (Mil. corr. 165. l.)*

⁸⁹⁾ *Feldzüge d. Prinzen Eugen v. Savoyen II. k. 163. l.*

hetetlenségéről meggyőzze s engedélyt eszközöljön ki a seregnek valamely alkalmasabb helyre való átköltöztetésére. Ezt végre hosszabb eszmecserék után sikerült kieszközölnie, bár egyidejűleg a félben maradt boszniai hadjárat folytatásával bízott meg.⁹⁰⁾

Eugen tehát Rabutint hadaival szept. 28-án a Zenta és Kanizsa közötti táborból Erdélybe visszabocsájtván,⁹¹⁾ e napon a császárhoz intézett levelében már jelenté, miszerint hada Szabadka felé megindult.⁹²⁾ Okt. 1-én pedig már Kollutnál táborozott, honnan a sereg nagyobb része különböző irányban

⁹⁰⁾ *Az udv. haditanács végzése kelt szept. 23. (Feldz. d. Pr. Eug. II. 166.)*

⁹¹⁾ *Eugen napiparancsa Rabutinhoz, melyben 6 lovas ezreddel Szeged és Jenőn át Erdélybe küldi, kelt a Zenta és Kanizsa közötti táborban szept. 27-én (Mil. Corr. 79—80 l.)*

⁹²⁾ *Eugen a zentai táborból, miután a zsákmány nagyobb részét Péterváradra szállíttatta, Rabutinnal együtt szept. 28-án Szegedre ment, míg serege ugyanakkor Szabadka felé indult s öt órai menet után a palicsi tónál ütött tábor. Szept. 29-én Mélykútra vonult a sereg, hova Eugen ez nap Szegedről visszatért, miután a vár megerősítésére szükséges intézkedéseket tett. Szept. 30-án Rigyiczdra, okt. 1-én Szántován át Kollutra vonultak a császáriak. Okt. 5-én a téli szállásokra költözés kimondatván, a gyalogság br. Hasslingen alatt Mohácsra, a brandenburgi segéd csapatok Budára, a nehéz lovaság Lichtenstein hg alatt Pestre, a tüzérség nagyobb része pedig Csehországba indult. Eugen hg Eszéken át Bródra ment, hova okt. 11-én ért. (Lásd: Feldz. des Prinzen Eugen v. S. II. k. 173—179 l.)*

téli szállásra küldetett. A herczeg maga pedig a boszniai hadsereghez ment, hol egy havi szerencsés táborozás után az állapotokat rendbe hozva, már november hó elején Bécsbe távozott s ott nagy ovatiókkal fogadták, a császár pedig kitüntetéseivel halmozta el.⁹⁸⁾

A következő 1698-ik év nem találta oly helyzetben a birodalmat, hogy egy nagyobb támadó hadjáratot kezdeni lehetett volna, minek folytán a porta részéről felajánlott s a külföldi hatalmak által támogatott békeajánlat hosszas tárgyalások után végre elfogadtatott és Karloviczban (1699 jan 21) megis kötöttet. E béke, mely az u. n. temesi bántágot kivéve, hazánk többi részeit a török uralomtól végleg felszabadítottak nyilvánítá, egyenesen azon fényes harcok eredménye volt, melyet a bécsi, budai, mohácsi és zalánkemeni győzelmek előkészítettek s melyet a zentai diadal befejezett.

⁹⁸⁾ *A többi közt egy ezer tallér értékű díszes kardot ajándékozott az uralkodó a herczegnek. (Ar-neth: Prinz Eugen v. S. I. 111.)*

ZENTA, 1885.

**SCHVARCZ SÁNDOR KÖNYVNYOMDÁJA,
KÖNYV- ÉS PAPIRKERESKEDÉSE.**